Nr 3–4 1990

Oknytt

Hembygden och den lokala historien

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Oknytt

Nr 3–4 1990 Årg. 11

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Redaktör: Lars-Erik Edlund
Biträdande redaktör: Marianne Nejati
Medredaktör för detta nummer: Gunilla Lindberg

Manuskript till Oknytt, samt böcker, tidskrifter och uppsatser som önskas anmälda, kan insändas till redaktionen under adress:

Lars-Erik Edlund
Trattgränd 12
902 62 Umeå

Medlemskap i Johan Nordlander-sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften, f.n. 100 kronor, till sällskapets postgirokonto 439 25 05–6. Privatpersoner kan vinna ständigt medlemskap genom erläggande av en engångssumma motsvarande tio gånger aktuell årsavgift, dvs. f.n. 1 000 kronor. Medlemmarna erhåller tidskriften *Oknytt* och medlemsboken *Tre kulturer*.

Produktion: Gigraf
Tryckt av Grafikerna i Kungälv AB, 1991
ISSN 0349-1706
Johan Nordlander-sällskapet, Umeå 1991

SVEN GAUNITZ

Lokalhistoriska funderingar för 1990-talet

För ett år sedan skrev jag i denna tidskrift (nr 3–4/1989) ned några synpunkter på lokalhistoria och hembygdshistoria, och jag formulerade till och med ett litet program för hur vi skulle kunna förbättra dem. Det var tämligen okontroversiellt, och jag kan inte påstå att jag har fått många kommentarer till det. Arbetet fortgår, hälsan tiger still! Med risk att slå in fler öppna dörrar vill jag dock fortsätta att argumentera för behovet av historiemedvetande, av att se den lilla historien i det stora perspektivet.

Det sista årets händelser i Östeuropa har gett oss påtagliga bevis för historiens aktualitet. Där har den verkligen tagits på allvar. Statyer har störtats, namn har bytts ut, arkiv har bränts. Revoltörerna har vänt sig mot det kulturella fängelsebygge, som historieskrivarna har bidragit till.

Våra kolleger i Östtyskland, historielärarna, har fått betala ett högt pris för sin ideologiska funktion i en stat som inte längre finns. Många har blivit avskedade, andra har fått behålla jobbet men måst byta läroböcker och lära ut nya sanningar. För de flesta har det sannolikt kommit som en befrielse, men även för dem har det helt visst också varit en egendomlig och omskakande upplevelse.

Reaktionen här hemma har varit märkvärdigt sval. Det

är som om händelserna därborta inte skulle påverka oss. Inte mer än på kartan och i resebroschyrerna! Vi har svaren färdiga och mångårig erfarenhet: marknadsekonomi och demokrati. Kom på kurs, så ordnar vi allting åt er! Det är en reaktion, som är både historielös och hemmablind. Det är dock horribelt att tro, att femtio eller sjuttio års historia skulle kunna göras ogjord med några penndrag. Lägg märke till att ordet "historia" här blev synonymt med "liv" och "livsöde"! Att utplåna historien må väl gå, men kan man förneka livet?

Det visade sig den här gången, att vi inte har några färdiga lösningar och att vi historiker har kört fast i en förlegad världsbild. Den har varit centrerad kring fredsåret 1945: bakåt genom seklerna under bilden av explosionsmotorer, ångmaskiner, krutkanoner och svällande segel till de första vindmöllorna. Framåt genom decennierna över EEC och EG till den universella marknaden. Det är på tiden att vi släpper fixeringen vid att vi lever i en speciell "efterkrigstid" (efter 1945) och börjar ta itu med 1900-talets historia! Ännu för två år sedan förberedde vi i hela västvärlden en stor historisk attack på andra världskriget i 50-årsminnenas tecken. Det var teveserier och forskningsobjekt, studiecirklar och uppslagsböcker. Det var både viktigt och hederligt, men det blev inte till mycken nytta som historisk referens i de problem som nu är aktuella.

Just detta visar på något av historieskrivarnas dilemma. Vi hade fastnat i en bestämd historiebild, lunkade på i jubileumsbildernas konstlade aktualitet, muttrade om att det behövdes något slags förnyelse men glömde bort att ifrågasätta själva grunden. Vi tog dagens struktur för given, glömde bort att söka efter dynamiken, efter förändringens krafter. Vi glömde, att liv och historia hör ihop.

Detta är inte detsamma som att säga, att de där krigsårens historia inte behöver bearbetas. Det är snarare så att vi totalt har försummat tiden därefter. Det kan vara en förklaring till att så många verkar tro, att länderna — och människorna! — i öst kan börja om som om ingenting hänt sedan det året 1945. Den förstening som tog gestalt genom det kalla kriget, blockaderna, murarna och krigen i dominoteorins skugga har förenklat vår världsbild och förblindat oss.

Vad vi måste lära av detta är, att historikern aldrig får glömma sin roll att söka fakta och ifrågasätta givna ideologier. Det betyder inte hållningslöshet. Ofta är det genom att fullfölja tankar och projekt, som man kan visa på deras begränsningar och peka på vägar ut. Bättre det än att behöva pröva alla alternativ i praktiken. Dessutom måste vi försöka bidra till att hålla flera olika historiebilder levande i det kulturella medvetandet. Den värld vi nu ser omkring oss har stora likheter med mellankrigstiden och många decennier dessförinnan. Nationalism och regionalism, religiösa, språkliga och kulturella band lyfts fram nu liksom då. Vad vet vi om detta? Vad kan vi bidra med för att förståelsen av de nya krafternas möjligheter skall öka?

Självklart skall vi som lokalhistoriker ta fasta på de nya impulserna. Det är inte fråga om anpasslighet att ta upp aktuella frågor utan om en skyldighet. Det är vi som skall se till, att vi inte står historielösa inför viktiga samhällsfrågor. Vi riskerar alltför mycket, om vi låter oss förblindas av nuet. Med den fokusering av det lilla skeendet i storsamhällets perspektiv, som jag talade mig varm för i den förra Oknytt-artikeln kommer också samhällsansvaret i ett annat ljus för de lokalhistoriskt intresserade. Vi kan inte slippa ifrån det.

Vi kan glädja oss åt att det regionala perspektivet har kommit i blickpunkten. I Östeuropa finns det ett starkt behov av att rasera den officiella historieskrivningen, och då har de lokala och regionala analyserna visat sig vara av stort värde. Här hos oss är det väl mer fråga om kompletteringar än total omvärdering. Men det finns många olösta frågor om hur samhället i smått reagerat på de stora omvälvningarna under detta århundrade och framför allt från 1940-talet och framåt. Vår bild domineras nu av skönlitteraturen, av det officiella nyhetsflödet och av memoarerna. Det är denna ytliga bild som börjat ifrågasättas när det kalla krigets disciplin har mjukats upp en smula.

Bland de frågor som på detta sätt kanoniserats är synen på den svenska fascismen på 1930- och 1940-talet: Den symboliseras av Hitlerbilden på byrån i filmernas medelklasshem. Är det en sann bild, eller en vrångbild av vår ideologi? Det är något jag verkligen skulle vilja veta. Det var också ungefär vid den tiden som det stora och — kanske — betydelsefulla ideologiskiftet inträffade, att vårt kulturliv sekulariserades. Det är en process som vi vet mycket litet om. Det finns tydliga paralleller ute i världen, inte minst nu, och somliga går mot frigörelse, andra mot hårdare tvång. Jag vill peka på en enda av många frågeställningar: Vi skulle kunna knyta an till en fortfarande ganska modern forskningsriktning: den som behandlar betydelsen av olika slags sociala nätverk. Det brukar antas, att det är inom relativt homogena grupper med gemensamma kulturella och ekonomiska band, som kunskap sprids och beslut fattas. Vi kan nog anta, att de religiösa organisationerna fungerade som sådana nätverk. Försvårades eller underlättades "efterkrigstidens" strukturomvandling av sekulariseringen?

En annan stor sak som lämpar sig för lokala undersökningar och individuella ansatser är den stora flyttlassepoken. Hur påverkade den vår privata ekonomi, vår demokrati, vår solidaritet med samhället? Vi har en ganska klar föreställning om de krafter som drev fram förändringarna, men vi vet mycket litet om de effekter som dessa fick för individer och samhällen. Vi vet alldeles för litet om de förväntningar som flyttarna hade, de alternativ som de förkastade, och vi vet därför inte heller, om de såg sina mål uppfyllda eller om de vände sig från samhället i besvikelse. Det sistnämnda skulle kunna vara en förklaring till det minskade intresse för samhällsfrågor, som opinionsbildarna länge tyckt sig kunna konstatera.

Vad jag efterlyser är också en jämförelse mellan den fredstida flyttlassepoken och restriktioner som påbjöds under kriget och som ställde ännu högre anspråk på solidaritet. Båda krävde genomgripande förändringar i många människors villkor, båda innebar tvång. Det är dock stor skillnad mellan ekonomiska styrmedel och polisiära och militära tvångsmedel. Därför kan vi vänta oss att finna, att reaktionerna blev olika. Det är just dessa förändringens villkor som vi skulle behöva veta mer om, när vi konfronteras med dagshändelserna. Det gäller även här hemma, och kanske allra mest här, eftersom vi har en tendens att ta harmonin här för given. Det är nödvändigt att vi kan fånga upp problemen och identifiera dem i deras historiska sammanhang.

Vad jag nu sagt förutsätter att det finns en speciell historisk kunskap och arbetsmetod, som kan komplettera — det vill säga berika och beriktiga — vår kultur. Det gäller både den kritiska granskningen av fakta och arbetet på att tolka dem i det samhälleliga sammanhanget. Tillsammans med litteratur och konst av alla de slag

kan den ge oss nya perspektiv på tillvaron. Alla bidrag till denna kulturella miljö behöver inte vara särskilt märkvärdiga och djupsinniga. Den kan ändå få starka genomslag. Jag tänker till exempel på den flora av folklivsuppteckningar, hembygdsskildringar och amatörteatrar som fanns i Kronobergs län på den tid då Vilhelm Moberg skrev sina tidiga romaner. Han verkade i en miljö, som gav näring åt hans egna erfarenheter, och han förmådde definitivt att lyfta fram den och bidra till att forma vår historiebild. På ett annat sätt, och delvis med andra förtecken, använde sig också Elin Wägner av denna småländska tradition.

För historikern är emellertid sanningskriteriet omistligt, och dikten förbjuden. Den kraft som ligger i detta demonstrerades påtagligt, när vi en dag genom teve fick tillträde till ett av den hemliga polisens arkiv i Sovjet. Det såg ut precis som våra egna arkiv och hade en sympatisk, kunnig arkivarie. Vi kan inte missta oss på den sprängkraft, som dessa arkiv skulle få, om de verkligen gjordes tillgängliga. Vi kan inte heller låta bli att fundera över den respekt för historien som det innebär, att dessa handlingar förts och bevarats och alltså har kraft att vittna. Det är kanske fel av mig att tala om att de visar på respekt för historien. Snarare rör det sig om ett ofrivilligt förhållande till den, som gjort det omöjligt att undgå den. Trots de många raderingarna i Sovjets historieböcker, som anpassat den officiella historien till det aktuella politiska behovet, har det tydligen funnits ett källarutrymme med en fristad för sanningen.

Vi har tillgång till våra arkiv, och vi slipper att huka oss under den officiella historieskrivningens lögner och halvsanningar. Men nu är det på tiden att vi går in för att skriva hela 1900-talets historia!

PETER OLAUSSON

Hembygdsforskningen

En framtidsrörelse i EG-tider

Lokalhistoria har sent omsider blivit en forskningsgren på modet i Sverige; i länder som Norge och England har den länge omhuldats och utvecklats på ett helt annat sätt. Kanske har man i vårt land sett det lokala perspektivet som beskuret, som inskränkt, och så har forskningen — den historiskt inriktade och akademiskt anknutna forskningen — valt andra angreppssätt och ämnesinriktningar vid utforskandet av vår historia.

Internationellt uppmärksammade arbeten som Emmanuel Le Roy Laduries Montaillou (1978) och Carlo Ginzburgs Osten och maskarna (1976) är dock lysande exempel på hur studiet av det lokala samhället och den enskilda individen kan belysa hela epoker.

På hemmaplan är bl.a. Christer Winbergs avhandling om folkökning och proletarisering med västgötska Dala pastorat som studieobjekt ett gott exempel på fruktbar lokalhistoria (Folkökning och proletarisering 1975). Sven Gaunitz har också pekat på fördelarna med det lokala perspektivet i historieforskningen i sin diskussion om begreppet *fokuserad historia*: att med den begränsade bygden som studieobjekt kunna undersöka storsamhällets påverkan, att med det begränsade studieområdet kunna göra de stora skeendena i världshistorien

gripbara och verifierbara och kunna ge dem konkret och mänsklig gestaltning. Det är intressanta och viktiga tankar som tycks få allt större förståelse i den akademiska forskarvärlden, där annars de mer eller mindre luftiga teoribyggena haft första rummet. Det ökade intresset och förståelsen för lokalhistoria är samtidigt en historikernas återtåg till källorna, till arkivforskningens och källkritikens hantverk och till empirins proberstenar.

Historia livsviktig erfarenhetsgrund

Man kan hoppas att intresset för lokalhistorien också är ett led i processen att öka samhörigheten mellan historiskt inriktade forskare inom och utom akademierna. Att vi har mycket att lära av varandra är självklart. Än viktigare än det "interna" kunskapsutbytet är dock att hålla ihop för att gemensamt verka för det vi rimligen anser grundväsentligt: att hävda Historiens roll när vårt nuvarande samhälle skall tolkas och morgondagens samhälle utformas. Det är ett gemensamt intresse för oss, oavsett om vi har erövrat doktorshatten i historia eller av eget intresse ägnar fritiden åt att reda ut släktens och släktgårdens förflutna.

Det lokala perspektivet tror och hoppas jag gör denna intressegemenskap tydlig, särskilt då ett konkret samarbete här är möjligt mellan professionella och amatörer, yrkesverksamma och fritidsverksamma historieforskare. Dessutom lär det bli allt angelägnare att hålla ihop inom denna historiskt — och humanistiskt — inriktade forskargemenskap och strida för konkreta saker som institutionernas öppettider, för forskningsresurser, för historieämnets roll i skolan — kort och gott för synen på historien som en livsviktig erfarenhetsgrund i sam-

hällsbyggandet. Motkrafter är ständigt i arbete och måste motverkas.

Släkt- och hembygdsforskarnas folkrörelse har sprängkraft

Om det lokalhistoriska perspektivet är "nytt" inom den akademiska världen har det däremot länge haft många och ivriga företrädare i amatörernas skara. Under de senaste decennierna har alltfler människor fått tillfälle till egen forskning som hobby såväl genom ökad fritid som genom bättre tillgång till källmaterial genom mikrofilmstekniken. Vi har fått tiotusentals släktforskare och ett okänt (dock mindre) antal hembygdsforskare; gränserna dessa grupper emellan är synnerligen flytande och många har vandrat vägen via utforskandet av de egna förfädernas namn, födelse- och dödsår och yrke till studiet av hela den trakt, där dessa levt och verkat. Det finns släkt- och hembygdsforskare av båda könen och i alla åldrar och med skiftande yrken och utbildningsstatus. Intresset för ämnet gör att man även utan akademisk examen erövrar de insikter i äldre handskrift, excerperingsteknik och annat som man behöver.

Talet om en ny folkrörelse är inte utan grund och jag tror dessutom att den nya folkliga forskningens rörelse på sitt sätt har samma förändrande sprängkraft som en gång t.ex. väckelsen och nykterhetsrörelsen. Tillgången till kunskap om nuet och historien har demokratiserats och det är naturligt att koppla fenomenet släkt- och hembygdsforskning till utvecklingen av ett nytt kunskaps- och informationssamhälle. Visst finns det många släkt- och hembygdsforskare vars intresse är och förblir den egna gården och släkten och som inte kan tänka sig att

sätta in den kunskap de samlar i något som helst större sammanhang. Men det finns många andra som går vidare och bildar grupper, där just sammanlänkningen av kunskap om släkten eller bygden blir det viktiga. Här har vi små kraftcentra i vardande, från vilka det sprakar av ljus, energi och förmåga.

Att lära känna släkt- och hembygdsforskarna och deras nya folkrörelse är inte bara av kuriosaintresse. Vi har mycket att vinna på att ta del av deras erfarenheter inför ett kommande kunskapsorienterat samhälle.

Något om inventering av forskare

Med insikten om det stora värdet av släkt- och hembygdsforskningen som aktiv, demokratisk rörelse är det desto mer beklagligt att vi vet så lite om släkt- och hembygdsforskarna som grupp — också vi som räknar oss till skaran. De har aldrig varit föremål för någon mer djuplodande undersökning vad gäller numerär, bakgrund och struktur, och även när det gäller frågan om vad man forskar om, är kunskapen dålig. Visserligen publiceras sedan lång tid s.k. forskarförteckningar eller -kataloger med uppgift att sammanföra personer med samma eller likartade forskningsområden, men tillväxten i forskarnas numerär gör att de rikstäckande förteckningarna inte längre är möjliga att åstadkomma — åtminstone inte med rimliga anspråk på täckning och aktualitet. Det senaste försöket gjorde Genealogiska Föreningen med Svensk släktforskarförteckning 1984 (red. Mari-Ann Olsson) och då nappade 981 personer från hela landet. För närvarande arbetar Sveriges Släktforskarförbund med att förnya förteckningen i datoriserad form.

Försök till kartläggning har också gjorts regionalt och

lokalt av framförallt släktforskarföreningar. Mer ambitiösa verk i genren har åstadkommits i bl.a. Västergötland och Värmland, och resultaten i dessa forskarkataloger kan möjligen ge en fingervisning om antalet forskare och om forskarrörelsens intressemässiga bredd och variation. I båda fallen har man samlat uppgifter om all forskning om respektive landskap oavsett forskningsinriktning och grad av "kvalitet", oavsett forskarnas bostadsorter och föreningstillhörigheter. Man har gått ut brett via hembygdsrörelsen, släktforskarföreningarna, universiteten och högskolorna, biblioteken, museerna, arkiven, studieorganisationerna och massmedierna för att nå dem det berör. Uppmärksamheten i pressen har varit relativt stor och de kataloger som blivit resultatet har fått en ambitiös uppläggning för att kunna fungera som hjälpredor för den enskilde forskaren. I båda fallen redovisas namnen på forskarna i bokstavsordning med uppgifter om namn, adress, telefonnummer och forskningsintressen. Katalogerna är bl.a. försedda med orts-, släktnamns- och ämnesregister och har dessutom tryfferats med adresser till hembygdsföreningar, museer, arkiv, bibliotek och andra instanser, som kan vara nyttiga för den lokalhistoriskt intresserade att känna till.

Forskarkatalog för Västergötland 1985 (red. A.-L. Hultman och N.-O. Olsson) förtecknar 506 personer. Forskarkatalog Värmland (red. Peter Olausson) innehöll 1983 361 namn på forskare. I 1988 års utgåva hade antalet stigit till 523. En analys av Värmlandsmaterialet från 1988 ger vid handen att 85% av forskarna sysslar med släktforskning men att en stor del av dem också arbetar med hembygdsforskning. Med denna dubbeltäckning blir andelen hembygdsforskare 34%. 8% av skaran

anges arbeta med forskning om Värmland inom sin verksamhet vid högskola eller universitet.

Hembygdsforskarnas intresseområden

Hur avgränsar hembygdsforskarna då sina intresseområden? Också härvidlag kan förteckningarna från Värmland och Västergötland ge inblick. Många anger gårdarna och torpen inom en socken som forskningsområde och då gäller det ofta en kartläggning av bebyggelsen från äldsta skriftligt belagda tider till sekelskiftet eller våra dagar. Man studerar bebyggelsens belägenhet i terrängen, hur husen sett ut och vilka människor som bott där. Man dammsuger källorna på uppgifter om traktens gårds- och personhistoria och genomför på så vis jättelika arbeten, som långt ifrån alltid hinner avslutas eller redovisas. Den här typen av arbeten har en lång tradition i Norge, och är i Sverige bäst företrädd i Norrland, där befolkningen tidigare varit mer begränsad än i sydligare delar av vårt land.

Emigranter och arbetsvandringar intresserar många och immigration likaså. Ett gott exempel har vi i den finska inflyttningen till Mellansverige under 1600-talet, som ägnas stort intresse av många hembygdsforskare. Olika yrkesgrupper kartläggs också, som Värmlandsbrukens smeder och Västergötlands alla indelta soldater. Traditioner och folkminnen dokumenteras, järnvägsbyggen kartläggs, kartor studeras; ämnesregistren upptar rubriker som Alunbruk, Bandinspelningar, Skatter ("nedgrävda i Billingsbygden"), Flottning, Kyrklig medeltida historia, Original ("originella människor i Sunne"), "Mordet på Lundby herrgård", Spelmän, Trolldom, Runskrift och en uppsjö annat. Här förekommer också

i mindre omfattning sådant som vetter åt naturvetenskaperna.

Möjligheter till utvecklande samarbete

Nyfikenheten är enorm liksom mängden av lockande intresserubriker. Visst är många ämnen helt solitära men påfallande många forskare är "insnärjda" i varandra genom delvis sammanfallande forskningsområden, inte minst geografiskt. Här finns embryon till befruktande samarbete, sådant som kan växa ut till konstanta arbetsgrupper av forskare som delar upp en bygd eller ett ämne emellan sig och sedan stöttar varandra i arbetet. Man undviker dubbelarbete, man ger varandra sporrande kritik, man tipsar om "nya" källor, man arbetar ihop och åstadkommer kanske också en utställning eller en bok tillsammans. Möjligheter finns till så mycket.

Vi behöver fler regionala forskarinventeringar

Forskarkatalogerna för Västergötland och Värmland är långt ifrån kompletta men torde ändå ge en inblick i hur pass omfattande, ambitiös och vittfamnande den frivilliga forskningen i Sverige av i dag är. Katalogerna tjänar sina goda syften att skapa underlag för samarbete och används bl.a. flitigt av arkiven i området för att lotsa folk till varandra.

Att forskarna skulle vinna mycket på att motsvarande typ av förteckningar fanns också för resten av landet är givet. Det skulle dessutom ge oss ett betydligt bättre underlag när vi — bl.a. från Riksförbundets för Hembygdsvård lokalhistoriska kommitté — söker förbättra förhållandena och betingelserna för hembygdsforskarna.

Varför inte göra på samma sätt som i bl.a. Värmland och Västergötland i andra län och landskap, varför inte åstadkomma regionala inventeringar av samma typ där det arbetet inte är gjort? Tips om hur man kan gå till väga finns bl.a. hos Riksförbundet, men det stora arbetet måste skötas regionalt. Självklart anbefalles dator för arbetet. Från Sveriges Släktforskarförbund tillhandahålles också numera ett dataprogram för utarbetande av forskarförteckningar.

Mer om forskarförteckningar finns att läsa i Håkan Skogsjös uppsats Släktforskarförteckningar i Norden (Släkthistoriskt Forum 3/84).

"Hinder" för hembygdsforskare

Släkt- och hembygdsforskarrörelsens potential är enorm i jämförelse med vad den etablerade historiska forskningen kan åstadkomma med dess begränsade ekonomiska och framförallt personella resurser. Släkt- och hembygdsforskarnas "produktivitet" när det gäller presentationen av sina forskningar lämnar dock mycket övrigt att önska. Visst är de sju hyllmeter med lokalhistoria som linköpingsforskaren Lars Elam räknat till som svensk årsproduktion 1987 en hel del, men i förhållande till all forskning som bedrivs borde det skrivas mycket mer!

Göran Rosander berör frågan om amatörforskarnas "hinder" i en artikel i Riksförbundets för hembygdsvård årsbok 1981 och räknar då upp följande svårigheter för deras verksamhet:

— bristande kännedom om elementär vetenskaplig metod,
— bristande kännedom om litteratur samt om andra som sysslar med liknande arbeten,

— dåliga tekniska hjälpmedel,
— brist på handledning och kritik (positiv såväl som negativ),
— känsla av dålig respons från institutioner och etablerade kolleger,
— brist på pengar för resor, material, litteratur m.m., samt
— svårigheter att publicera resultaten av sitt arbete.

Dessa svårigheter är fortfarande aktuella. En del aspekter kan vi göra något åt genom ovannämnda forskarförteckningar och genom verksamheten i föreningar och grupper.

Svårigheten att publicera sina forskningsresultat är stor. Det märks tyvärr alltför ofta på de arbeten, som släkt- och hembygdsforskarna trots dessa svårigheter åstadkommer och trycker. Man känner inte skrivandets formalia tillräckligt för att göra god forskning till läsvärd och njutbar text, man tar inte till sig den vetenskapliga källkritikens hantverk tillräckligt beredvilligt och redovisar därför källorna till de rön man lägger fram på ett summariskt eller felaktigt sätt — ett sätt som gör att läsaren inte kan ta för gott eller bygga vidare på det som påstås i skriften.

Hembygdsforskarna behöver utbildning

Behovet av utbildning på det här området är enormt. Det finns behov av de kurser i lokalhistoria som universitet och högskolor driver, särskilt om de fokuseras kring metodfrågor. Det finns behov av studiecirklar och folkhögskolekurser. I Värmland har vi gjort ett försök med en omfattande kurs vid Geijerskolan i Ransäter under rubriken "Att skriva hembygdslitteratur". Kursen drevs

under två terminer med helgundervisning och omfattade totalt över 80 studietimmar. Huvudrubrikerna var: Vad är hembygdslitteratur — vilken funktion har den?; forskningsmaterialet; upphovsrätt; bokens innehåll; layout, tryckerikontakter m.m.; moderna hjälpmedel; lokalhistoriskt arbete i Norge samt marknadsföring av hembygdslitteratur.

Efter kursen har vi fortsatt att träffas en gång per termin för att åhöra något enskilt föredrag, men framförallt för att diskutera skrifter som vi själva eller andra forskare gjort eller — ännu hellre — förarbeten till sådana publikationer. Med en gemensam kunskapsbas är det betydligt lättare att både ge och ta kritik. Vi kan kanske sägas fungera som ett löst sammansatt lokalhistoriskt seminarium utanför den akademiska världen och vi hoppas kunna bidra till fler och bättre skriftliga resultatpresentationer från vår del av Sverige.

Domböcker — ett intressant material att arbeta med tillsammans

Den lokalhistoriska forskningen har ytligt sett geografin som en begränsande faktor när man skall söka samarbete till större projekt. Det är en synvilla, för som all god forskning är också den goda lokalhistoriska forskningen komparativ. Torpinventerare på olika håll i landet kan vinna mycket på att jämföra sina resultat och se vad som skiljer eller förenar vad gäller torpens tillkomst, storlek, struktur, namn, byggnadshistoria m.m. Emigrantforskare med en socken som studieområde kan få reliefverkan på den egna utvandringskurvan bara genom att jämföra den med kurvor från andra områden.

Ett bra sätt att börja samarbete är att utgå från forsk-

ningsmaterialet. Tillsammans kan man undersöka materialets förekomst, omfång och karaktär, tillsammans kan man bestämma sig för lämpliga arbetsmetoder för att därefter jobba var och en på sitt håll med var sitt lokala material. Domböckerna är ett bra exempel på en källtyp som lämpar sig för detta slag av samarbete, och där samarbete skulle gagna användandet av källan. Det är ett material som gärna utnyttjas av såväl yrkesverksamma historiker (och andra fackvetenskapare) som släkt- och hembygdsforskare, men där böckernas omfång och svårigheten att tyda handstilen hindrar användandet i den utsträckning som vore möjlig och önskvärd. Dessa guldgruvor till kunskapen om hembygdens historia ligger av det skälet ofta obrutna. Hundratalet domböcker har "deschiffrerats" och/eller försetts med register samt utgivits i tryck enligt den förteckning över domboksutgåvor, som Göteborgshistorikern Lennart Andersson Palm publicerade i Släkthistoriskt Forum 4/84. Det är dock bara en bråkdel av dramatisk och vardaglig hembygdshistoria från 1600-talet och framåt som på detta sätt nått en större läsekrets. Domboksutgåvorna har åstadkommits av många människor under lång tidsrymd och efter många olika principer, vilket givetvis betyder att såväl uppläggning som kvaliteten på arbetena skiftar. Oavsett detta är varje utgåva av en dombok en kulturgärning av stora mått.

Också i dag är studiet och avskrifterna av domböckerna ett kärt forskningsobjekt bland hembygdsforskarna. Här har nu Riksförbundets för hembygdsvård lokalhistoriska kommitté en uppgift att fylla genom att sammanföra domboksforskare från olika delar av landet för att diskutera erfarenheter av det pågående arbetet. En konferens med detta syfte planeras till hösten 1991.

Förhoppningen är att man tillsammans kan komma överens om standard för olika typer av utgåvor/register för att därigenom höja kvaliteten generellt. Förhoppningen är vidare att kunna intressera fler att börja det fascinerande arbetet och att utgåvorna/registren av svenska domböcker skall kunna utnyttjas som forskningsmaterial av många olika kategorier forskare. Det konkreta projektet med att stimulera till utgivningen av svenska domböcker kan förhoppningsvis leda till fler och fördjupade kontakter såväl mellan yrkesverksamma forskare och fritidsforskare som mellan hembygdsforskare sinsemellan.

Det norska tingboksprojektet under ledning av historiska institutionen i Oslo och Landslaget for lokalhistorie är härvidlag inspirerande.

Hembygdsforskarna — nyckelfigurer för våra hembygders goda framtid

Hembygdsforskarna i Sverige torde gå en rik och intressant framtid till mötes, en framtid med stora möjligheter till nya arbetsuppgifter och möjligheter till egen utveckling. Samtidigt kan hembygdsforskarna på allvar börja arbeta *med historien för framtiden* och det är sannolikt också vad fler och fler kommer att göra. Satsningen från Riksantikvarieämbetet på lokal forskning kring våra 1700 utvalda riksintressen (se Nils Blomkvists presenterande artikel i Vägen till Soltvet 1989) är ett gott exempel på ett område, där hembygdsforskarna kan göra en avgörande insats. Genom att dokumentera grundfakta kring ett viktigt område skapar man en faktabank att utnyttja när destruktivt förändrande krafter hotar bygden.

Att forska om sin hembygd skänker inte bara egen till-

fredsställelse och en massa kunskap. Hembygdsforskningen ger också upphov till kampanda och optimism. Kunskapen om människorna som bebott hembygden sedan stenåldern fram till våra dagar ger viljan till en fortsättning — om våra förfäder "klarat av" digerdöd och krig och hungersnöd, varför skall då vi ge upp och avfolka hembygden i fredens och överflödets tid? Hembygdsforskningen ger insikten om att utvecklingen inte går efter en rak linje och att det lokala initiativet kan förändra och modifiera det storsamhället kräver. Hembygdens framtid avgörs i hembygden lika väl som i Stockholm eller Bryssel.

Fler hembygdsforskare kommer att axla folkbildarens, väckelsepredikantens och optimistkonsultens kappor ju mer åren går och ju angelägnare kampen för den egna bygden kommer att kännas — i ett nationellt och internationellt perspektiv, för alla våra hembygders och för Hembygden Jordens framtid.

LARS ELAM

Mängder av bygdehistoria

Staplar av skrifter och böcker tornade upp sig som ett ogästvänligt alplandskap på det stora konferensbordet. Småningom skulle jag finna att de var avsevärt fler än femhundra till antalet. Allihop handlade om det man numera vill kalla lokalhistoria och utgjorde ett enda års skörd av pliktleveranser till universitetsbiblioteket i Linköping. Då var ändå inte etablerade skriftserier och vetenskaplig lokalhistoria med. Det var fritidsforskarnas verk jag hade framför mig.

Min upptäcksfärd genom det vilda alplandskapet och försöken att kategorisera dess innehåll har jag skildrat i en rapport om Ett års lokalhistoria från fritidsforskarna (1989). Rapporten — som jag nu inte skall gå alltför mycket in på — finns i det lokalhistoriska centret i Linköping som är knutet till dess universitet. Men under alpklättringen återkom en del funderingar gång på gång och tog allt tydligare gestalt i några tysta frågor till de mer än tretusen författarna bakom all denna lokalhistoriska litteratur.

Frågorna finns omnämnda i rapporten som "Eftertankar" men fick där sin inbördes ordning bestämd av min spontana nyfikenhet på materialet. Då kom frågan VAD man velat berätta först. Senare kom naturligtvis funderingar kring VARFÖR man velat berätta och slutligen frågan FÖR VEM man egentligen menade sig berätta. Med

mer än ett års fortsatta eftertankar har perspektivet på frågornas relation till varandra blivit en smula förändrat.

På första plats står nu frågan VARFÖR så många så gärna berättar i skrift om gången tid i en bygd man har en eller annan anknytning till. Tänkbara svar på den frågan både styr och styrs av VAD man önskar berätta. Även frågan FÖR VEM man vill berätta påverkar och påverkas — medvetet eller omedvetet — av de båda första frågorna och alla tre bestämmer slutligen HUR man bör berätta. Eller borde i varje fall göra det!

När jag nu i tur och ordning stannar inför de grundläggande tre frågorna kring lokalhistoriskt författarskap på hobbynivå bör man alltså hålla i minnet att frågorna i verkligheten går in i varandra med en växelström av impulser sins emellan. Men låt mig alltså börja med att fundera något över varför så många numera vill odla ett bygdehistoriskt intresse och sprida det till andra.

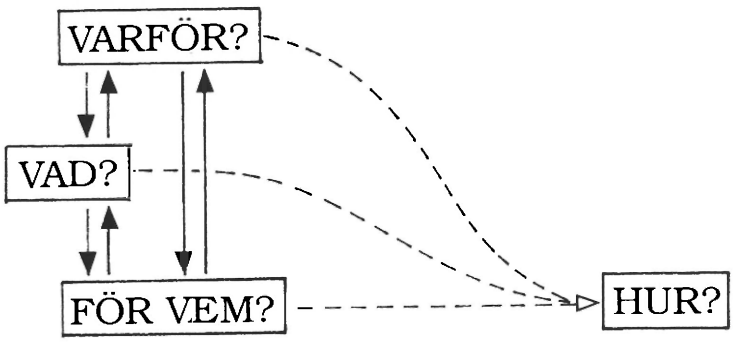

Bild 1.

Varför

"Berättandets glädje den hade jag och skrivandets lust den hade jag också", skriver en av författarna frejdigt i sitt förord och tycker sig därmed ha givit ett tillräckligt svar på frågan varför han fattat pennan.[1] Det låter förvisso trevligt men är naturligtvis inte hela sanningen. Ett starkt intresse eller rentav en kärlek till det man berättar om ligger rimligen bakom, oavsett om det är hembygden, kvarteret, gården, torpet — eller den egna personen. Just längtan att skildra sin egen vandring eller nära anförvanters liv skymtar man här och där i den rika lokalhistoriska bokfloden. Inte så sällan anar man hos författaren lite stolthet över sig själv och de sina. "Memoarer tenderar gärna att bli framgångshistoria", sa historikern Göran B. Nilsson under ett samtal kring lokalhistoriska fallgropar. Det är både sant och i högsta grad mänskligt men det historiska värdet av sådan skildring är av naturliga skäl begränsat.

En snarlik risk anar man också bakom dem som skriver om egen trakt av översvallande hembygdskärlek — och det är inte så få. I hembygdsrörelsens program står förvisso att man skall "hävda hembygdens värden" men en okritisk lovsång om hembygden som en ren Sörgårdsidyll blir tyvärr mer veckopressrepotage — eller rentav novell — än lokalhistoria.

Bakom flertalet fritidsforskande skrivare av lokalhistoria skymtar ett äkta historieintresse som dominerande drivkraft. Det kan vara gammalt och genomtänkt lika väl som nyväckt och aningslöst.

Detta utspridda historieintresse måste ha utvecklats och smittat av sig under senare år. Någon annan förklaring till den kraftigt växande floden av lokalhistoria i

skrift är svår att finna. Men då dyker den intressanta frågan upp vad en sådan förändring av historieintresset hos gemene man kan bero på. Tyvärr är nog inte skolans historieundervisning den bakomliggande orsaken. Där förekommer lokalhistoriska studier endast sporadiskt — och i så fall handlar det oftast om hembygdens fornminnen.

Urbaniseringen, flykten från landsbygden till storstäderna, vill somliga åberopa som motiv till ett stegrat hembygdshistoriskt intresse. De nya tätortsinvånarna liksom det fåtal som blivit hembygden trogen söker av otrygghet och främlingskänsla inför det förändrade samhället sin bakgrund, sina rötter, som det målande brukar kallas. Menar somliga alltså.

En del talar för att detta är ett direkt eller indirekt motiv för att skriva lokalhistoria. Man vill helt enkelt fånga den tid och det bygdeliv som har flytt. Detta skulle till viss del kunna förklara de markanta skillnaderna i lokalhistoriskt intresse länen emellan.

Jämtland-Härjedalen är av det studerade materialet att döma självklara svenska mästare. Den nära och levande kontakten med grannarna i Norge, där lokalhistoria har en djupare tradition än hos oss, kan ha bidragit till tätplatsen.

Men borde inte de övriga Norrlandslänen som typiska avfolkningsbygder också ligga högt på intresseskalan? Det gör de alltså inte.

En snarlik tankegång om vår tids rotlöshet möter vi hos dem som ser det nya lokalhistoriska intresset vara en konsekvens av den ökande internationalismen. Vi är på väg mot en roll som Europamedborgare eller rentav världsmedborgare samtidigt som vi tillhör närsamhället, menar de. Det vittomfattande medborgarskapet är dock

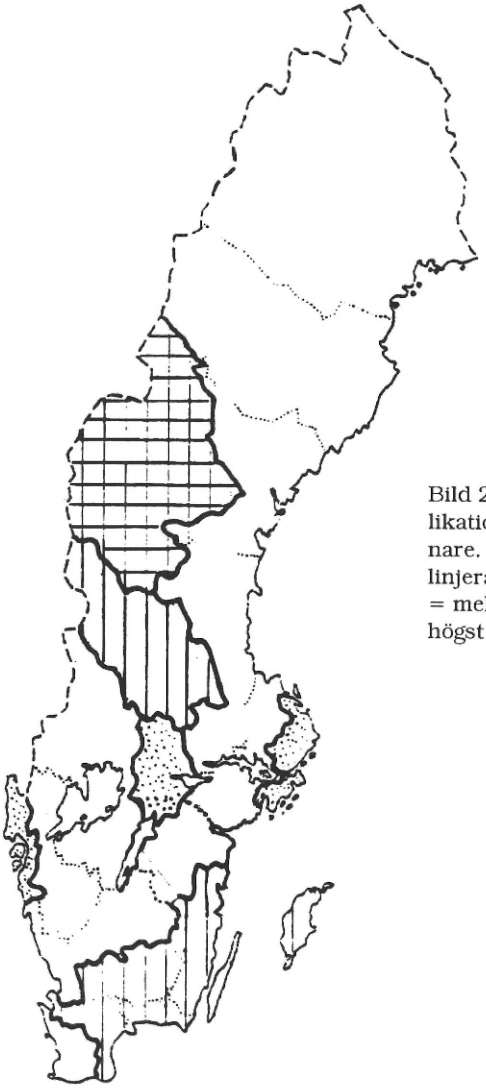

Bild 2. Lokalhistoriska publikationer per 100 000 invånare. Rutat = närmare 30, linjerat = omkring 10, vitt = mellan 5 och 9, prickat = högst 4.

än så länge konturlöst, ovisst och otryggt. Detta skulle stärka vårt behov av verklig förankring och hemkänsla i den närhet som vi mäktar greppa om. Det leder oss till lokalhistoriska studier.

Det finns emellertid ett annat försök till förklaring av vår tids litet yrvakna historieintresse gällande egen bygd. Jag skulle vilja uppmärksamma detta förklaringsförsök med hänvisning till musikens värld. Det är välkända toner jag har i tankarna. Vivaldis Årstiderna.

För bara tre, fyra decennier sedan hade knappast någon känt igen Vivaldis tongångar. Och jag skulle inte ha kunnat spela upp dem på skiva. Det fanns nämligen ingen inspelning att uppbringa på den tiden. För bara trettiofem år sedan.[2]

Vi levde då med en övertygande och överdådig framtidsoptimism. Allt vad människan åstadkom i nuet var självklart bättre än gårdagens prestationer och morgondagens skulle bli ännu bättre. Det var den förhoppningsfulla utvecklingstillitens tidevarv. Bara enstaka genier — som Beethoven och Mozart inom musiken — kunde hänga med. Övrigt som timat i det förgångna, det vill säga vår historia, var naturligtvis av sämre kvalitet och av intresse för gemene man bara för att visa hur allt blivit så mycket bättre. Den egna bygden i gången tid var kuriosa för flertalet och insamling av gamla prylar ett intresse för ett högst begränsat antal speciellt nyfikna.

Uppvaknandet kom under tidigt sjuttiotal och blev relativt allmänt genom oljekrisen. Det var kanske inte den bästa av världar vi levde i. Den oreserverade tilltron till ständig, god utveckling tynade bort och dog allteftersom miljöproblem, världssvält och överlevnadstvivel grodde och växte till.

Vi började i stället ana att gången tids människor inte

varit garanterat mer obegåvade än vi själva, möjligen bara lite mindre bildade och utbildade. Kanske de till och med hade ett och annat av visdom att lära oss? Vi började tvivla på teknik- och expertkunnande som fullgod ersättning för visdom, vilket vi numera inte har tid och tålamod att anskaffa.

I resterna av den vittrade framtidstron växte ett nytt och annorlunda historieintresse fram, vill sålunda somliga påstå. I dess spår blev bland annat den röde Venedigprästens tvåhundrafemtioåriga musik värdig oss. I dess spår växte också en längtan fram hos oss att söka vardagstillvaron i gången tid med respekt och undran.

Måhända ligger i tankegångar som dessa något av förklaringen till nutida spridning av intresset för lokalhistoria. Vi bör i varje fall vara på vakt mot en överdriven pendelrörelse åt andra hållet som leder till nutidsförakt och dåtidsglorifiering. Annars blir historieintresset destruktivt, kanske rentav en drog för trångsyn och verklighetsflykt.

Våra historiestudier i närmiljön skall, som Göran B. Nilsson påpekat, ge oss hjälp att förstå oss själva och vår omvärld, lära oss se vad som inte kan ändras och uppmuntra oss att förändra det som kan och bör förändras. För att klara detta måste vi först och främst "bli hemma i närmiljön för att bli hemma i landet" och sedan i Norden, Europa och världen.[3]

De medvetna och omedvetna motiven bakom en lokalhistorikers (bygdehistorikers) författarskap avgör om skildringen blir en berättelse, en krönika, om vad som hänt eller ett försök att *förklara, förstå* det som skett och vad det lett till. Det sakliga berättandet kallar forskarna punktbeskrivningar, om det gäller enstaka händelser, eller periodskildringar, om beskrivningen gäller ett

visst tidsskede. Funderingar kring det skedda leder däremot till tidsmässigt avgränsade passage- eller längre processkildringar. De senare är — med sina försök till analyser och synteser — förvisso mer spännande för nyfikna läsare, men också avsevärt mer krävande för författaren.

Att alltför få hembygdsskildrare vågar sig på processbeskrivningar — för de är verkligen fåtaliga — behöver emellertid inte tyda på ett dominant ytligt historieintresse. Snarare beror det på bristande mod och självtillit. Det kan också härstamma från minnen av skolans traditionella historiekurser där konkreta händelser och skeden var helt övervägande. Min egen seminarierektor, historikern Erik Grönberg, redovisade i början av fyrtiotalet synen på skolans historieämne. Unga människor "sakna nämnvärd förmåga till kombination och ha ringa möjlighet att tillgodogöra sig ett abstrakt och översiktligt stoff", skrev han. Åskådlig beskrivning var att föredra framför krav på tänkande. Därför skulle historieundervisningen stå den äventyrliga och spännande sagan nära. Fältherrars glamorösa härjningar gick hem medan det vardagliga livet — "den inre historien" — upplevdes som ointressant.[4]

Denna smått resignerade inställning till svenska ungdomars historiestudier har levt kvar och därmed färgat svenska vuxenfolkets syn på historia. Att "den inre historien" kan bli spännande om den tillagas och serveras med finess förbisågs och förbises än i dag trots att vi fått underbara prov på vad som kan åstadkommas. Låt mig som exempel nämna Tore Zetterholms Predikare-Lena.[5]

De författare som trängtar efter att ge en processbeskrivning tar uppenbara risker att hamna på svag is, det må i sanningens namn sägas. Att granska, analysera och

bedöma vad som skett och sker är inte så alldeles lätt. Och lika knepigt kan det vara att jämföra skilda händelser eller företeelser med varandra och försöka smälta dem samman till en syntes. Största risken att trampa genom isen tror jag den finske filosofen Georg Henrik von Wright funnit då han påpekar hur lätt det är att göra efterkonstruktioner och "tillskriva det mer avlägset förflutna en roll och betydelse som det inte ägde förrän senare händelser hade inträffat".

Det finns ännu en dimension på hembygdsforskarnas sätt att skriva historia som avslöjar deras bakomliggande motiv. Det är om deras intresse är inriktat mot vad människor uträttat och ställt till med i det förgångna eller vad människor en gång i tiden har tänkt, känt och tyckt. Traditionell historia uppehåller sig mest vid vad människor gjort — och företrädesvis då vad ett fåtal människor åstadkommit som lyft dem upp över den stora historiska anonymiteten. Denna tradition lever stark hos våra bygdeskildrare. Men det finns i vår tids sökande efter riktlinjer för nuet och framtiden en gryende nyfikenhet på människors tankar och känslor i förfluten tid, även de vanliga och mer eller mindre bortglömda människornas. Bland forskarna talar man sålunda om mentalitetshistoria, bland amatörer finner man stundom härliga försök att återupptäcka och återge vardagsmänniskans tanke- och känslovärld.

Låt oss tänka oss ett fyrfältsdiagram där ena axeln visar händelseskildringar kontra utvecklingstendenser medan den andra axeln anger om det är människors yttre eller inre tillvaro som redovisas. Då hamnar det allt övervägande antalet lokalhistoriska skrifter som granskats i den yttre tillvarons punkt-/periodfält. Bilden blir — om den förenklas — ett svängande päron.

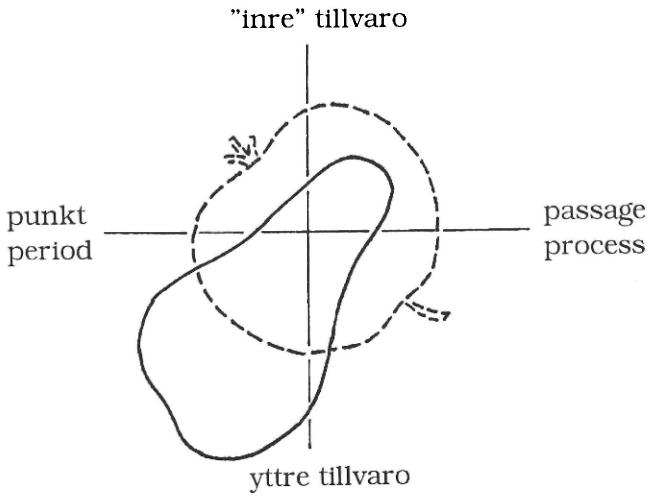

Bild 3.

Vi borde nog våga ge oss på en diskussion om inte en annan frukt, ett centralt vilande kunskapens äpple, vore mer eftersträvansvärt.

Vad

Bokstaplarnas alplandskap på konferensbordet satte mig direkt i ett dilemma. Skulle strövtågen bland bokbergen ge mig en överblick över den lokalhistoria som berättats under ett år, behövde jag kategorisera och sortera böckernas innehåll på ett eller annat sätt. Men hur?

Det bekymmersamma är att begreppet *lokalhistoria* inte har någon vedertagen definition som jag kunde utgå från. Allehanda förslag finns från extrema krav på

"vetenskapligt underbyggd forskning" i ett geografiskt avgränsat område "skriven för och förankrad hos områdets befolkning" till ytterligheter åt andra hållet där man nöjer sig med kravet att skriva så lättläst som möjligt om en bygd.[6]

Snart visade emellertid mina vandringar i bokbergen att en sorts definition av lokalhistoria var möjlig. Lokalhistoria är egentligen till mycket stor del detsamma som en bygds kulturhistoria — om man ger den senare en så vid tolkning att lokal kultur- och näringsgeografi samt lokal politisk och social historia får komma med. Och för kulturbegreppet finns det hanterbara definitioner. Jag fastnade för en av Hans Fog och Staffan Helmfrid, som visat att kultur är människans odling av landskap, redskap och kunskap som hon har tillgång till samt odlingen av sitt sätt att leva, sin livshållning. Till detta kommer människans längtan att spegla all denna sin odling i de sköna konsternas spegel.[7]

Låt oss emellertid för sortering av det lokalhistoriska stoffet hålla oss till själva odlingen och lämna de sköna konsterna därhän. Då visar ett års lokalhistorisk produktion att nästan hälften är temainriktad mot landskapets, redskapens, kunskapens eller livshållningens odling med en klar dominans för landskapet och livshållningen. I det senare fallet är det övervägande människornas verksamhet utanför hemmet och arbetet som fängslar skrivarna.

Det finns emellertid åtskilliga lokalhistoriker som gärna vill greppa över all kulturell odling. Somliga försöker klara av allt som hänt från forntid till nutid medan andra nöjer sig med att studera en begränsad tidsperiod.

En tredjedel av de studerade skrifterna lät sig dock inte inordnas. Här bjöds nämligen allehanda lokalhisto-

riskt stoff utan något inbördes sammanhang. Flertalet årsböcker hör hit.

Det ter sig naturligtvis besvärande för den historiskt nyfikne läsaren. "Om man inte är klart medveten om varför man vill visa föremålen som man har i sin samling — är risken stor att det hela blir lika poänglöst som en predikan av pastor Jansson:'Inga bestämda åsikter om någonting'." Beskrivningen kommer från föreningen Pythagoras vänner som arbetat för att rädda en gammal nedlagd fabrik.[8] Det som gäller föremålen i Pythagoras arbetsmuseum gäller i lika hög grad det lokalhistoriska stoff man samlar på sig. Ströms hembygdsförening är ett härligt exempel på vad som kan göras. Här låter man

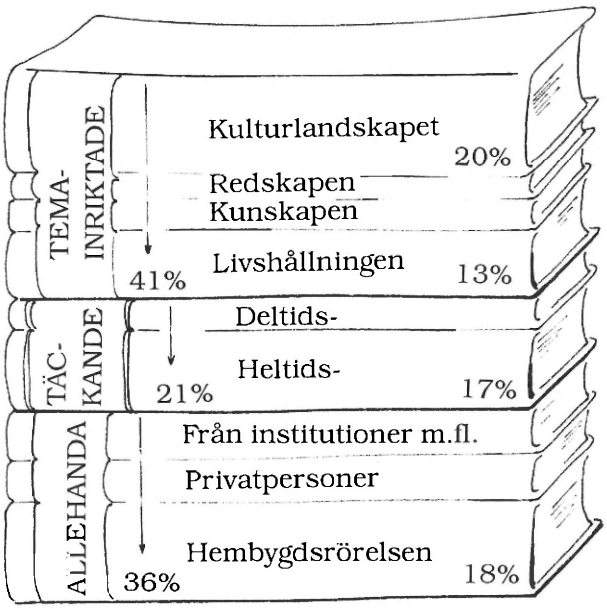

Bild 4.

årsböckerna bli en tidsmässigt sammanhängande lokal krönika som småningom ger en fullständig bygdehistoria.[9]

Så fick jag småningom lite ordning på boktravarna. Somliga innehöll litteratur temainriktade mot människans olika "odlingar". En imponerande del bjöd på lokalhistoriskt allehanda medan andra var — eller önskade vara — kulturhistoriskt täckande, från tidernas morgon i bygden eller under en viss period. Intressant var dock att notera hur författarna samfällt ansåg att lokalhistoria tar slut i och med kommunsammanslagningarna.

Tyvärr går flertalet fritidsforskande historieskrivare också förbi det som fyllt människors vardag. "Arbetets folk finns sällan med", konstaterar Jan af Geijerstam besviket om arbetets museer i Sverige. Detsamma gäller som sagt för det mesta i vårt lands bygdehistoriska skildringar.

Tre speciella synpunkter på det lokalhistoriska stoffet ter sig för mig angeläget att stanna inför. Den första handlar om tiden man fokuserar, de båda andra gäller sakinnehållet.

Vi har en underbar chans att bevara vad människor tänkt, känt och tyckt om vi stannar hitom de levande minnenas horisont. Det självupplevda är historia redan i morgon. Förresten är det historia redan i dag för dem som är yngre. Det är lätt att konstatera hur unga människor ser föräldrars och far- eller morföräldrars barndomsminnen som häpnadsväckande historia och sätter in dem i sammelsuriet med Gustav Vasa, bronsåldersbyn och Karl XII. Frågan är om inte vår lokalhistoria skulle bli bättre och tydligare om vi övergav skolans tradition att börja med stenåldern och söka oss framåt

och i stället vandrade från nuet och bakåt i tiden. Även skolans historieundervisning skulle nog må bra av en sådan rockad.

Det där med tiden man vill berätta om är egentligen värt ett eget kapitel. "Först i begränsningen visar sig mästaren", skrev Goethe en gång och det mästerskapet skulle man verkligen vilja att hembygdsskildrare eftersträvade litet mer.[10] I hembygdsrörelsens handlingsprogram förordas att 1900-talets historia sätts i förgrunden. Den prioriteringen borde man respektera.

Tar vi inte vara på åldringars och våra egna minnen försvinner de snart till intet. Arne Isaksson har insett detta och låter finsktalande arbetare i Norrbotten komma ordentligt till tals i Eldsjälarna.[11] Just 1900-talsgenerationerna har dessutom levt i de stora omvälvningarnas tid. De stora händelserna är väl dokumenterade förvisso, men vardagsmänniskans upplevelse av alla dessa händelsers konsekvenser på gräsrotsnivå är också historia. Lägger vi dessutom till att personliga upplevelser från vårt eget sekel många gånger kan jämföras med lokalpressens rapporter från den aktuella tiden, kan lokalhistoriskt arbete verkligen bli intressant. Sådana jämförande studier har jag emellertid inte stött på.

Göran B. Nilsson ger ett spännande exempel på en verkligt stor förändring i vårt vardagssamhälle under vår egen tid som till och med proffshistorikerna missat. Det är "det gamla bondesamhällets snabba och definitiva utrotande under en 10–20-årsperiod efter andra världskriget". Men än är inte ens denna miss omöjlig att reparera. Det visar en bok i den digra lokallitteraturen jag granskat, nämligen Sören Janssons Den moderne bonden.[12]

Svenska folkets historia var fängslande när den en

gång berättades av Fryxell och Grimberg och blev det ånyo när Moberg fattade pennan. Men den strikt källkritiska och sakligt korrekta historia, som vetenskapen (genom den så kallade Weibullskolan) sedermera eftersträvat gjorde lätt historia fantasilös och tråkig för oss vanliga läsare. Som skolman i fyrtio år har jag kunnat se hur nioåringars inlevelse och engagemang blommar med stenåldersbyn medan de äldre elevernas historieintresse sakta falnar och dör inför årtal och namn som skall pluggas in.

Saga och sägen som tvättats bort avlägsnade mycket av den spänning och mystik som fängslade oss och gjorde oss nyfikna på tider som flytt. Frågan är dessutom om man egentligen inte tog bort något som faktiskt hör vår historia till på sätt och vis. I våra sagor och sägner avslöjas indirekt något om vår tro och tillit, våra drömmar och värderingar, det vill säga sådant som styrt vårt handlande. Därför är det också historia. Det gäller bara att vi tydligt redovisar vad som är saga och vad som är sant. I en av de lokalhistoriska skrifterna fann jag exempelvis en förklaring till Östergötlands framskjutna placering som häxbrännarlandskap.[13]

Hertig Johan av Östergötland, Johan III:s son, fick av farbrodern Karl IX stor självständighet och till och med rätten att stifta egna lagar i sitt hertigdöme. Nu råkade den unge hertigen och hans maka vara fysiskt ganska skraltiga personer, ständigt drabbade av sjukdomar. I tidigt 1600-tal var det lätt att ana trolldom bakom deras sjukdomselände. Så kom från hertigen en egen stadga där just trolldomsbrotten lyftes fram. Detta nämns som bakgrund till en lokal beskrivning av ett häxbrännarberg i Finspångstrakten.

Hertigens stadga och sjuklighet är sann, hans fixering

vid häxor och trollkarlar mera sägen, men tillsammans ger de historia.

Det finns äkta och generaliserande lokalhistoria, har norrmannen H. Try påpekat i samband med en internationell bedömning av svensk vetenskaplig historieforskning. Tänk om författarna som jag mötte i konferensbordets berg av böcker hade fått hjälp att se den skillnaden!

Åtskilligt av det som skildras av exempelvis jordbruk och säterliv, skogsarbete och torpartillvaro är generellt giltigt för stora delar av vårt land. Det är sålunda inte säregen lokalhistoria även om det framställs som särpräglat för den bygd man berättar om. Givetvis kan sådan generaliserande lokalhistoria mycket väl ha sin plats i en hembygdsbok, men då skall det användas för att visa hur den egna bygden påverkats och följt en kulturförändring tidstypisk även för andra bygder.

Äkta lokalhistoria är däremot sådant som skett och upplevts och tänkts i en bygd av befolkningens egen kraft och sålunda bär originalitetens prägel. Det kan gärna ha rötter i rörelser av generell art men kan ha givits en unik lokal utformning. Sju häxors avrättning på en skogsklippa i Östergötland och Jerusalemsfararna från Nås i Dalarna kan vara goda exempel. I böckerna jag genomströvat finns andra underbara exempel såsom personligt färgade hågkomster av hemtraktens storstrejk eller nöd under världskrigstid, skildringen av Sveriges längsta lockout i Västerbotten inte att förglömma.[14] Det är en charmig men stundom kuslig berättelse om syndikalister som skogsbolagen genom extrem svält och nöd ville tvinga till politisk avbön.

För vem

— Vem berättar de för egentligen, muttrade jag allt som oftast för mig själv under läsningens gång och gick tillbaka till förorden om sådana fanns. Sällan fann jag något svar — och om det faktiskt stod vilka författaren vände sig till var det likväl vanligt att uppgiften rimmade illa med den efterföljande textutformningen.

De båda lokalhistoriska definitionerna, som jag berörde tidigare, menade att lokalhistoria skall skrivas enbart för hemmapubliken. En stor del av hembygdsförfattarna delar uppenbarligen denna tanke. Det tycks mig särdeles magert och anspråkslöst. Vi är ju ett folk som flyttats omkring en hel del och som lockas att turista i eget land. Nog bör en bygdehistoria formas så att den väcker och tillfredsställer nyfikenhet även hos andra än dem som från barnsben vistats i den bygd som skildras.

En annan aspekt lånar jag från Arvid Ernvik, folkskolläraren som med tiden blev verkligt professionell värmländsk lokalhistoriker: "En bok om en viss hembygd kan ju inte utarbetas ens vart tjugofemte år, för det mesta utkommer sådana böcker inte ens vart hundrade år om en och samma bygd. För den tillsatta skriftkommittén gäller det alltså likaväl som för författarna att besinna, att hembygdsboken inte är avsedd enbart för de människor som i vår tid bebor den bygd som skildras. Varje hembygdsbok bör utarbetas med tanke även på framtidens inbyggare."[15]

Ernvik kommer därefter in på de fritidsforskande hembygdshistorikernas eventuella betydelse för den professionella forskningen och vetenskapen. Så må även vi göra.

Att ett fåtal hembygdsskildrare sannolikt drömmer om

att skriva för de riktiga forskarna och härmar så gott de kan den vetenskapliga litteraturens ofta svårsmälta fackspråk och teoriredovisning kan vi gå förbi med överseende tystnad. Låt mig bara påminna om Peter Englund som kompletterade sin avhandling om Poltava med en bestseller i romanform. "Det var", skriver Mats Sjöberg i en intervju med Englund, "lusten att få berätta i stället för att analysera, att få foga samman i stället för att dissekera detaljer som var drivkraften." Det är nyttiga ord också för en bygdeskrivare. Inlevelsen måste uppmuntras — även om den kan föra med sig ett eller annat litet tramp på den strikt källkritiska vetenskaplighetens tår. Den historiska verkligheten kan vi ändå aldrig nå, enligt Englund.[16]

Däremot skall vi inte förbigå det stora flertal fritidsförfattare som slarvar grovt med att berätta om sina källor. För den läsare som får sin nyfikenhet väckt (och det är väl varje författares innersta dröm) eller den forskare som anser sig kunna utnyttja det lästa i en hembygdsbok blir besvikelsen stor när författaren ingen hjälp ger att gå vidare eller djupare. Än mer beklämmande är att så många bygdeskildrare inte ens ger sina skrifter ordentliga innehållsförteckningar och register. En läsare som söker efter någonting speciellt står då strandsatt om tid och ork inte finns att plöja igenom hela boken.

Detta med källor och innehållsredovisning är slarvigt att förbise även om någon sorts blyghet och nedvärdering av den egna produkten ligger bakom. En sådan nedvärdering på snudden till självförakt kan — som hos en hembygdsförening — till och med leda till att man kallar sin återkommande publikation Sockenstrunt.[17] Nu råkar det händelsevis vara så att de sockenstruntar jag träffat på hör till de bättre exemplen på det jag kallat

allehanda-litteratur och bjuder läsaren åtskilligt annat än strunt till och med för en bygdutomstående.

Självkritik är välbehövlig förvisso men får inte gå för långt. Lite mer självrespekt och självaktning vill jag faktiskt se hos våra lokalhistoriska amatörer.

Men det finns ytterligare ett par saker jag skulle vilja se.

Gamla fotografier är populärt att krydda bygdehistoria med. Men kryddan blir inte värst välsmakande om bildkvaliteten är dålig eller bilden saknar ett sammanhang. Sådana bilder är dessvärre vanliga.

Visserligen har det sagts att en bild säger mer än tusen ord men det gäller minsann inte vilken bild som helst. Är den suddig och repig eller visar utan kommentarer ett landskap, en byggnad, en hästkärra på en gropig väg eller en samling gubbar i en berså från gången tid, har den verkligen inte mycket att säga.

Jag har dock mött lokalhistoriska skrifter där bildmaterialet varit imponerande välvalt och stundom mer berättande än texten. Att få tag i gott bildmaterial, kunna anlita professionella illustratörer och sovra och klippa är sannolikt något som kräver kunskap och erfarenhet. Med tanke på bildens värde även i en historiebok borde man kanske göra någonting åt de fritidsforskande historikernas behov härvidlag. Vad proffsig hjälp kan ge visar ett underbart litet häfte om Vuollerims stenåldersfynd.[18]

Mitt största bekymmer över lokalhistorieskrivarnas arbete är emellertid av helt annat slag. Det gäller författarnas hänsynsfullhet.

1900-talets lokalhistoria är — som den nu oftast skildras — så förtvivlat snäll! Snäll intill menlöshet. Och därmed också tråkighet men även falskhet. Inte var livet i gård och by, på dansbana och friarstråt, vid stämmor

och fullmäktigesammanträden ständigt friktionsfritt och fridsamt. Men det är nästan omöjligt att hitta nittonhundratalsskildringar av trätor och slagsmål, osämja och kärleksnöd, hat och konkurrens. Då får man gå till skönlitteraturen. — Vad i all världen skall kommande generationer få för uppfattning om vår tids liv och leverne när de en gång läser vår lokala historia så som vi format den i bok? Det här må vi verkligen göra någonting åt.

Kriminologen Leif G. W. Persson skrev i en veckotidning att det var typiskt svenskt att hålla fred. "Inför vår överhet är vi godtrogna, hukar hellre än vi står raka, tiger oftare än vi käftar emot", var hans ord. I hem och skola lärde vi oss redan som små att vi ska vara vänner och hålla sams, bli överens, ta varandra i hand och inte bråka. För övrigt skall vi sköta oss själva och strunta i andra. Vi är ju ett litet folk där alla känner alla. Så långt kriminologen.[19]

Till detta kommer att vi inte har någon vana och tradition att bikta oss och avslöja våra drömmar, känslor och tankar. Och verkligen inte i skrift. Politik, skvaller och kärlek kan man nog språka förtroligt om i goda vänners lag men ...

Inte sätter man sig ner och spontant skriver sanningen om vad som verkligen hänt och sagts i den egna närmiljön under vår egen tid om det till äventyrs kan irritera grannar. Ändå är det just detta vi skulle vilja att bygdeskildrare vågade när det gäller händelser och företeelser som haft betydelse för den egna bygdens utveckling. Det gäller utveckling på både gott och ont.

Arvid Ernvik, vars artikel jag tidigare (not 15) hänvisat till, vågade vara kritisk mot medeltidsskildringen i en nyutkommen hembygdsbok. Det fick han sota för. Författaren till medeltidsskildringen hade blivit sårad och

vens bestånd av lokalhistoriska källor är inte möjligt av utrymmesskäl. Jag kommer därför att begränsa mig till att redovisa de olika arkivbildare, vars arkiv finns förvarade på landsarkiven, och i samband därmed nämna de viktigaste källorna. Först några grundfakta. Landsarkivens hela arkivbestånd utgör idag ca 200 000 hyllmeter, deras forskarsalar besöks årligen av ca 60 000 forskare, vilka från magasinen till forskarsalarna lånar in 340 000 volymer. En stor del av materialet är nu mikrofilmat och lånas endast ut som mikrokort och rullfilm. Landsarkivorganisationen växte fram i början av 1900-talet och fick så småningom följande utseende:

Landsarkiv	Distrikt (län)
Vadstena (1899)	Östergötland
	Jönköping
	Kronoberg
	Kalmar
Lund (1903)	Malmöhus
	Kristianstad
	Blekinge
	Halland
Uppsala (1903)	Stockholms län
	Uppsala
	Södermanland
	Örebro
	Västmanland
	Kopparberg
Visby (1905)	Gotland
Göteborg (1911)	Göteborgs och Bohus
	Älvsborg
	Skaraborg
	Värmland

Östersund (1928)	Jämtland
Härnösand (1935)	Gävleborg
	Västernorrland
	Västerbotten
	Norrbotten
Stockholm (1930)	Stockholms stad
Malmö (1903)	Malmö stad

Denna distriktsindelning diskuteras för närvarande, och en rad residensstäder har visat intresse för en förläggning av ett landsarkiv till sin ort. Att ombilda landsarkiven till länsarkiv kan ha sina sidor, även om länet i vissa fall sammanfaller med den forskningsnaturliga regionen. Dels skulle basresurserna mänskligt sett bli alltför små, även om man i förlängningen laborerar med ett samarbete eller sammanslagning med länsbibliotek, länsmuseum, landsting, länsstyrelse, folkrörelsearkiv och DOVA-arkiv. Dels skulle detta vara försvårande för universitetsforskningen, där man inte är bunden till länet, utan hellre vidgar sina analyser och undersökningar till regioner.

Hembygdsforskningens behov kan i mycket stor utsträckning tillfredsställas genom mikrofilmsdepåer och -lån samt interurbanlån av arkivhandlingar från landsarkiv och riksarkiv. Landsarkivens styrka ligger i den diversehandel av arkiv som de representerar, i deras personal och i den sedan årtionden väl fungerande organisationen för vård av arkiv på fältet och i depån.

Arkivorganisationen kom till för att ta hand om den lokala och regionala civila statliga förvaltningens arkivbestånd, och detta bestånd indelas traditionellt enligt följande:

stadsdomstolars arkiv. Lagmansrätterna utgjorde för tvistemål en mellaninstans mellan häradsrätten/rådhusrätten och hovrätten fram till 1849, och deras arkiv omfattar i huvudsak domböcker. För släkt- och hembygdsforskare är häradsrätternas och rådhusrätternas arkiv välbekanta. Arkiven finns på landsarkiven intill början av 1900-talet eller ännu längre fram i vissa fall, och innehåller de frekvent utlånade arkivserierna domböcker, småprotokoll och bouppteckningar. Domboken utgör domstolens huvudbok och i denna protokollerades från början (1600-talet) allt som avhandlades på tinget, det kunde vara brottmål och tvistemål, gårdsförsäljningar, vägväsen, gästgiveri, brandstod och byordningar, förmynderskap, inteckningar och skulder. Till domboken finns en rad bilagor som kan återfinnas i de inneliggande handlingarna. Så småningom utskiljdes vissa typer av ärenden i särskilda serier. Så t.ex. återfinns bland småprotokollen uppbuds- och lagsfartsprotokoll, inteckningsprotokoll, förmynderskapsprotokoll, äktenskapsförordsprotokoll och avhandlingsprotokoll. Som särskilda serier i arkiven dyker också så småningom upp syneprotokoll vid husesyner m.m., protokoll vid urtima ting, konkursprotokoll och valprotokoll. Bouppteckningar finns i allmänhet från 1736 (kan också finnas tidigare) och från slutet av 1700-talet finns konkursakter. Särskilda arkiv bildas från 1828 av ägodelningsrätterna, det laga skiftets domstolar. I "stadsarkivet" återfinns såväl rådhusrättens som magistratens arkiv. Det senare omfattar stadsförvaltningens protokoll, skrivelser och ämnesordnade handlingar rörande tomter, byggnader och burskap m.m. Vidare finns vissa stadsdomstolars arkiv: kämnärsrätten (fram till 1849, handlade ringare mål), accisrätten (fram till 1811, mål om tullar och ac-

ciser), sjötullrätten (fram till 1831) och hallrätten 1739–1846 (mål rörande fabriker och manufakturer).

Den fjärde gruppen av arkiv hos landsarkiven har här litet slarvigt kallats Övrig statlig förvaltnings arkiv. Hit räknas en rad för lokalhistorikerna värdefulla arkiv, ofta med specialinriktning, så kallade fackmyndigheter. Låt mig exemplifiera:

Bergmästarämbetets arkiv är av gammalt datum. Här finns bergstingsrätternas domböcker t.o.m. 1851, bergsfogdekontorets kronoräkenskaper samt bergmästarens omfattande arkivbildning med gruv- och hyttstämmoprotokoll, ämbetsberättelser, mutsedels- och vilostånds-handlingar samt de omfattande serierna av handlingar rörande masugnar och gruvor.

Tull- och lotsmyndigheterna har avsatt en lång rad arkiv, mer eller mindre innehållsrika, mer eller mindre välbevarade. Här finns vaktböcker för strandridare, ekonomiska syner och värderingar av lots- och tullboställen, auktionsprotokoll, jordeböcker, liggare över byggnader och båtar, beskrivningar av fyr- och tullplatser.

Bland kommunikationsarkiven finns på vissa landsarkiv SJ:s regionala och lokala förvaltningars arkiv. Här finns också olika vägmyndigheters arkiv, vägförvaltningar, väghållningsdistrikt, kanalarkiv, sjömanshusarkiv med av- och påmönstringsliggare och rullor.

En stor grupp utgör skogsarkiven som omfattar så väsensskilda arkiv som skogskommissionernas arkiv från slutet av 1600-talet, överjägmästarens och revirens arkiv samt skogsvårdsstyrelsernas arkiv. I myndighetsarkiven återfinnes boställshandlingar, handlingar rörande kronoskogar och kronoallmänningar, avverkningsböcker och skogshushållningsplaner. Från 1878 förvaltades kronans egendomar av domänintendenten, och i deras

Ännu ett hjälpmedel för att hitta rätt är de arkivdatabaser, som börjar växa fram på olika håll i landet:

Demografiska databasen, Haparanda och Umeå (kyrkobokföring i vissa regioner).
BEDA. Bebyggelsehistorisk databas (brandförsäkringshandlingar).
SVAR. Svensk arkivinformation i Ramsele (mikrokort).
REA. Nationalregistret över enskilda arkiv, Sandslån (RA).
Stockholms historiska databas (rotemansarkivens mantalsböcker m.m. i Stockholm).
Svenska Emigrantinstitutet, Växjö (svenska kyrkoböcker i USA).
Emigrantinstitutet för Värmland, Karlstad (emigranter över Göteborg).
Göteborgs-emigranten, Göteborg (Göteborgsemigranter och -immigranter). Liknande projekt finns på andra håll i landet.
SCB, Örebro (emigranter och immigranter för vissa län).
Arkivregister för Stockholms län, Stockholm (under uppbyggnad).

I Riksarkivets förslag till forskningsprogram ingår att på sikt skapa en nationell och allomfattande arkivdatabas.

GUNILLA LINDBERG

Svensk hembygdsrörelse

Hembygdsrörelsen växte fram i samband med 1800-talets stora samhällsförändringar. Den kom till som en protest mot industrialismens sätt att hantera människor och som ett försvar för gammal folklig kultur. Skansen, som byggdes 1891, blev förebilden för den svenska hembygdsgården. Vid sekelskiftet kom Karl-Erik Forsslunds bok om Storgården, som var något mittemellan en känsloladdad roman och ett flammande agitationstal. Den blev hembygdsrörelsens väckelseskrift. Stora hembygdsmöten i Dalarna och Jämtland samlade tusentals människor, inte minst ungdomar, till ett engagemang i Forsslunds anda. Lokala hembygdsföreningar kom till, inspirerade av den folkliga ungdomsrörelsen och med en målsättning som gällde nuet och framtiden. Före 1930 fanns det 300 lokala hembygdsföreningar. I län och landskap förenades de i hembygdsförbund, vilka ofta slogs samman med de gamla fornminnesföreningarna. 1916 grundades Samfundet för Hembygdsvård, ett riksomfattande förbund som 1975 förändrades till rörelsens egentliga riksorganisation, Riksförbundet för Hembygdsvård.

Kärleken till hembygden är drivfjädern

Hembygdsrörelsen är en av Sveriges största folkrörelser, men en rörelse som ofta verkar i det tysta. De ca 2 000

MATS ROLÉN

Riksförbundet för Hembygdsvård och den lokalhistoriska forskningen

I artikeln Lokalhistoria och bygdekrönika — behövs de? (Oknytt 3–4/1989) behandlar Sven Gaunitz den lokala historiens plats och funktion i dagens massmediadominerade nyhetsflöde. Att Gaunitz med sin bakgrund och erfarenhet — akademisk lärare och författare till bl.a. Vindeln-boken — anser att den lokala historien alltfort är viktig för att vi ska förstå hur samhället fungerar och människorna reagerar är kanske inte förvånande; jag vill gärna deklarera att jag för egen del kan instämma med det mesta i hans program. Han föreslår t.ex. ett antal vägar att förbättra den lokalhistoriska forskningen. Bl.a. utbildning, regionala historieböcker, lokalhistoriska bibliografier, ökad publicering av källor och bygdeböcker med desktop-teknik etc. Då flera av förslagen tangerar en del av mina arbetsuppgifter inom Riksförbundet för Hembygdsvård — hembygdsrörelsens riksorganisation — vill jag gärna framföra några synpunkter.

Vem hembygdsforskar?

Socknens eller byns historia står i centrum för den mycket omfattande bygdeforskning, som bedrivs i Sverige. Ett mått på forskningsvolymen är att det varje år utkommer ca sju hyllmeter hembygdsskrifter (Elam 1989, jfr Elam i detta nr av Oknytt). Även om skrifternas utformning och kvalitet varierar, vittnar utgivningen likväl om en imponerande kulturinsats! De sju hyllmeter som Lars Elam påträffade vid sina undersökningar i Linköpings universitetsbibliotek torde vara ett minimimått; en och annan utgivare av "småskrifter" kan nog ha underlåtit att skicka pliktexemplar. Ett intressant resultat av undersökningen är att en stor andel av hembygdsforskningen uförs av personer *utanför* hembygdsrörelsen. Endast 28% av de skrifter som utgavs 1988 hade hembygdsföreningar, hembygdsförbund, sockengillen eller byalag som upphovsmän eller utgivare. Närmare 40% var rena enmansprodukter, skriver Elam. Återstoden av utgivningen svarade kommuner, institutioner samt jubilerande klubbar och organisationer för.

I floden av hembygdsskrifter kan man finna allt från enkla stencilerade häften till tjocka inbundna sockenhistoriker tryckta på glättat papper. Kvaliteten på vår hembygdsforskning är växlande; svagheterna ligger främst i bristande källkritik och materialredovisning. Till skillnad från förhållandet i exempelvis Norge, är det ovanligt att fackutbildade historiker engageras för att skriva sockenböcker. Allt fler av dagens bygdeforskare torde dock ha kommit i kontakt med det ökade utbudet av lokalhistoriska utbildningar och de "lokalhistoriska centra" som numera finns på ett antal platser i landet.

Utgivningen av hembygdsskrifter företer stora lokala

variationer. Jämtlands län toppade utgivningen med närmare trettio skrifter per 10 000 invånare, medan storstadslänen kom på sista plats. Det vore utan tvekan intressant att söka analysera det regionala mönstret närmare; ett faktum är dock att intresset för hembygdens kulturhistoria av hävd haft en mycket stark ställning i Jämtland och Härjedalen.

Den organiserade hembygdsrörelsen med sina drygt 400 000 medlemmar i 1 600 föreningar arbetar även med inventering och dokumentation av bygdens kulturhistoria. Hembygdsföreningarna betraktas numera — även av staten och kommunerna — som en "kunskapsbank", som förväntas spela en stor roll t.ex. vid upprättandet av översiktsplaner rörande värdefulla kulturmiljöer.

Lokalhistoria som mål och medel

Historiker vid universitet och högskolor har från 1960-talet och framåt i växande grad arbetat med studier av socknar, härader och städer för att undersöka problem i bl.a. socialhistoria och ekonomisk historia. För dessa forskare är lokalhistoria ett *medel*, ett redskap för att finna svar på specifika inomvetenskapliga frågor. Hembygdsforskaren däremot studerar lokalsamhället för dess egen skull och är inte ute efter allmängiltiga resultat. För honom eller henne är det viktigast att ta reda på hur hembygden formats, hur människornas livsvillkor gestaltat sig och vad de livnärt sig av. Individen ställs ofta i centrum, medan de strukturella förändringarna eller långsiktiga processerna, som fackhistorikerna brukar tala om, sällan berörs. Under senare år har även flera akademiskt utbildade historiker börjat intressera

sig för lokalhistoria som *mål*, dvs. studier där lokalundersökningen är själva slutmålet. Rent principiellt är det knappast meningsfullt att dra någon skarp gräns mellan denna typ av 'lokalhistoria' och 'hembygdsforskning'. Man kan, som Josef Rydén föreslår, nöja sig med en formell distinktion: "Hembygdsforskaren är en person som utforskar den ort där han/hon bor eller är uppväxt. Lokalhistorikern kan vara hembygdsforskare men rör sig ofta inom andra områden än sin egen hembygd" (Rydén 1989). Kännetecknande för *modern* lokalhistoria av den senare typen är dess strävan att ge en helhetsbild, att göra jämförelser och att ställa lokalsamhällets utveckling mot den allmänna historien. Fackhistoriker som bedrivit denna typ av forskning återfinns påfallande ofta som initiativtagare till akademiska eller andra kurser i lokalhistoria. De har vidare ett livaktigt samarbete med hembygdsföreningar, studieförbund och skrivarverkstäder.

Riksförbundet och lokalhistorien

Riksförbundet för Hembygdsvård (RfH) har sedan 1970-talet initierat och drivit kurser inriktade mot olika sidor av hembygdshistoria, t.ex. om torpbebyggelse, emigration och släktforskning. Som hembygdsrörelsens riksorganisation har det varit naturligt för riksförbundet att verka för ett ökat samarbete och kontakter mellan yrkes- och amatörforskare. Riksförbundet anordnade bl.a. en välbesökt lokalhistorisk temadag kring detta i Uppsala hösten 1987.

Konferensen visade att intresset för lokalhistoria var mycket stort både från yrkes- och amatörforskarnas sida. Vid konferensen uttalades bl.a. att riksförbundet

borde ta initiativ till en lokalhistorisk kommitté, som skulle verka för ett ökat samarbete, information m.m.

Riksförbundet tog fasta på förslaget och tillsatte vintern 1989 en lokalhistorisk kommitté. I den ingår även företrädare för arkeologi. Kommittén avser bl.a.

— att vara ett forum där företrädare för amatör- och yrkesforskare kan mötas, och varifrån idéer och impulser kan spridas i olika riktningar,
— att stärka och utveckla den lokalhistoriska forskningen inom hembygdsrörelsen,
— att verka för utbyte av information om forskning, kurser och utbildning,
— att ordna konferenser om olika ämnen med anknytning till forskning om lokalsamhällets historia,
— att ta initiativ till forskningsprojekt, samt
— att tillvarata den lokalhistoriska forskningens intressen i förhållande till arkivväsendet, skolan och anslagsbeviljande myndigheter.

Har man kunnat förverkliga något av dessa stolta föresatser? Ja, vi har i varje fall försökt. Inom kommittén har vi haft representation från universitet, myndigheter och hembygdsrörelsen. Vi har därigenom fått en överblick över det numera ganska rika utbud av kurser i lokalhistoria som förekommer. Visserligen är detta ojämnt fördelat med övervikt för vissa högskoleorter, men jag tror ändå att Sven Gaunitz' önskemål om ökad utbildning är på väg att uppfyllas. Förutom de kurser som redan bedrivs av universitet och högskolor, lokalhistoriska centra etc. kan man nämna att utbildningsradion våren 1991 startar en 6 poängskurs i kulturmiljökunskap, som mycket väl faller inom lokalhistoriens intressesfär.

Referenser

Min egen syn på hur lokal- eller regionalhistoria bör skrivas torde framgå av mitt nyutkomna arbete Jämtlands och Härjedalens historia 1880–1980, Uddevalla 1990.

Lars Elams undersökning är bl.a. publicerad i en rapport från Centrum för lokalhistoria, Linköpings universitet, Ett års lokalhistoria i Sverige, Linköping 1989. Se även Elams bidrag i detta nummer av Oknytt.

En översikt över diskussionen om lokalhistoria som mål eller medel finns i Josef Rydéns artikel Lokalhistoria — vad och varför? som ingår i Lindberg, G. (red.), Vägen till Soltvet och den lokalhistoriska forskningen, Bygd och Natur Årsbok 1989, Jönköping 1989. I denna antologi presenteras även den lokalhistoriska satsning som görs vid högskolan i Örebro.

SIBYLLA NIEMI

Norrbottens hembygdsförbund — en omöjlighet som fungerar

Norrbottens län omfattar en fjärdedel av Sverige. Där bor 5 300 personer i små byar och tätbefolkade centralorter med uttalat intresse för hembygdsarbete. Ett centralt förbund med en budget på cirka 65 000 kronor ska nå dem alla med stöd och inspiration, upplysningar och kursutbud. Men — det kan väl ändå inte fungera? säger den klarsynte. Nej, naturligtvis inte, erkänner styrelseledamoten. Uppdraget innebär endera att orka gå omkring med ett ständigt dåligt samvete eller att försöka göra så gott man kan. Och eftersom hela styrelsen delar samma vånda så stöttar man varandra och väljer det senare.

Norrbottens hembygdsförbund har i dag 35 anslutna föreningar med tillsammans 4 800 medlemmar mot 13 föreningar 1984. Det är under de senaste åren som intresset för hembygden har ökat, dock med en litet annorlunda betoning. Man kallar sig inte längre enbart för hembygdsförening eller -gille, utan arkivkommitté, byagille eller fritids- och friskvårdsförening. Det man sysslar med har också fått nya vinklingar men grunden är densamma: man vill sätta den egna hembygden i centrum.

Hur var det då förr? När började hembygdsintresset i landets nordligaste län? Den som läser årsboken Norr-

botten 1986 får i koncentrerade uppsatser en god inblick i hembygdsrörelsens historia.

Liksom i mycket annat tog det tid för norrbottningen att anamma idéerna att börja intressera sig för det gamla. Som ett av de sista länen i landet inrättades 1886 en förening, Norrbottens Museiförening. Tillfället var väl valt. I salen satt det samlade landstingets ledamöter, och av dem blev 50 styrelsemedlemmar. 39 föreningsombud utsågs i länets städer och större byar. Därigenom trodde man sig få en effektiv spridning av de nya idéerna, en förhoppning som dock inte kom att motsvaras i verkligheten.

Ordförandeskapet kom att under lång tid följa landshövdingeämbetet. Även styrelsens ledamöter tillhörde samhällets högre klasser. Det tog lång tid innan någon från den jordbrukande klassen började uppvisa förståelse för museiföreningens arbete. Bönderna var mitt uppe i det gamla och invanda, och hade inte den distans som erfordrades för förståelsen. För dem var vardagen och de föregående generationernas liv fyllt av hårt arbete, ibland brist på mat, och fattigdom. Det var väl inget att försöka spara och minnas, menade många av dem.

Här går det att dra en parallell till efterkrigstidens Tornedalen. Det var då som staten kom med Per Albinhusen, vilka hade en helt annan form än områdets timrade pörteslängor. De små köken, de modernt tapetserade väggarna och korkmattorna betydde att en ny tid randades även för tornedalingen. Man skaffade köpesmöbler och brände upp mycket av det gamla, dekorerade möbelbeståndet, eftersom detta påminde om det slit och de umbäranden man helst ville glömma.

1922 ändrades Norrbottens Museiförening till Norrbottens läns hembygdsförening. Det var dock endast

fråga om ett namnbyte. Arbetet fortsatte på samma sätt som tidigare. Målsättningen var att stimulera hembygdsrörelsen i hela länet och att ge ut en årligen återkommande tidskrift. Årsboken Norrbotten har också kommit ut alltsedan 1922, dock ibland som dubbelnummer. Tio år senare, 1932, fanns det hembygdsgillen i Haparanda, Kalix, Älvsbyn, Överluleå/Boden, Nederluleå och Övertorneå, med ett medlemstal på cirka 2 000. Antalet unga var stort, då Jordbrukarungdomens förbund, JUF, startat en hembygdens väckelserörelse framför allt i Tornedalen. Hushållningssällskapet med ordförande landshövding Gösta Malm var en av JUF-rörelsens främsta förespråkare.

Bild 1. Lainio hembygdsgille med eldsjälen Carl Andersson fick 1988 motta Norrbottens hembygdsförbunds diplom för förtjänstfullt arbete. Ordförande Lars Israelsson överlämnar hedersbeviset i Martti-gården, som rustats upp genom gillets försorg. Foto: Sibylla Niemi.

Bild 2. Kangosfors hembygdsförenings stora arrangemang är midsommarfesten. Det är då man för vidare de stolta traditionerna från JUF-tiden. Liksom på 30-talet och framöver är byns ungdomar med i arbetets genomförande. Ordförande Anita Weintz till höger. Foto: Sibylla Niemi.

1936 invigdes länsmuseets nya tegelhus i närvaro av kronprins Gustav Adolf. Så här avslutade landshövding Gärde sitt invigningstal:

> Med denna byggnad har hembygdsrörelsen i Norrbotten fått ett eget och tryggt hem. Detta hem skall på ett tillfredsställande sätt förvara vad som samlas av svunna tiders bohag och arbetsredskap. Men icke nog med detta. Det skall framför allt bliva ett hembygdsrörelsens hjärta genom vilket allt pulse-

rar som inrymmes i denna rörelse av forskande i gången tid och levandegörande för nuet av resultaten.

1977 skedde en nödvändig förändring. Norrbottens museum hade vuxit så mycket i personal och verksamhet att där behövdes en egen förvaltning. Museet ombildades till en självständig stiftelse med Norrbottens läns landsting och Luleå stad som huvudmän. De regionala hembygdsföreningarna sammanfördes under en paraplyorganisation, Norrbottens läns hembygdsförening, 1981 nuvarande Norrbottens hembygdsförbund. Som förste ordförande valdes kommunalrådet Ragnar Bergmark, Boden, därefter rektor Paul Björkmo, Töre. 1984 övertog Olof Hederyd klubban, vilken 1986 skickades vidare till nuvarande ordföranden Lars Israelsson, Gällivare. Skribenten valdes in som styrelseledamot 1985, och kommer därför att berätta om hembygdsförbundets arbete under de senaste åren.

Ett förbund som har att verka inom ett geografiskt så väldigt område som Norrbottens län, måste ha starka ordförande. Olof Hederyd är historikern, forskaren, författaren, som trots en kort ordförandeperiod hann skapa ett stort intresse för Norrbottens historia. Han fick riksarkivarien, tidigare professorn i Umeå Sven Lundkvist att komma till Töre för att medverka vid en årsmöteskonferens. Där läxade Lundkvist upp de församlade, försagda hembygdsmänniskorna:

> Och sluta för allt i världen att vårda ert historiska mindervärdeskomplex! För 5 000 år sedan fanns här en ordnad boskapsskötsel, för 4 000 år sedan en oavbruten spannmålsodling. Här har folk rört

sig i strömmar från öster till väster, från norr till söder. Ni i övre Norrland har all anledning att vara stolta över er historia!

Året därpå kom pensionerade överlantmätaren Alfred Örback till Luleå och höll en strålande föreläsning om gamla kartor. När ett 50-tal intresserade vid påföljande årsmöteskonferens förflyttade sig runt i Kalix för att titta på fornlämningar, rådde fortfarande Olof Hederyds anda.

De senaste fem åren har något utåtriktat, turistiskt kommit in i hembygdstänkandet. Detta sedan näringslivssekreteraren, numera Gällivare kommuns informationssekreterare Lars Israelsson, valts till ordförande. Han är ingen vän av stram byråkrati, utan föredrar snabba, raka beslut. Innan han kom in i länsförbundet hade han under några år satt fart på Gällivare hembygdsförening. Man arrangerade där exotiska utflyktskvällar med bussturer, sjungande guide, helstekt ren och allsång på Gällivare-visor. För pengarna man fick in rustade man upp hus efter hus på museiområdet. 1985 fick hembygdsföreningen överta gamla centralskolan mitt i centrum. Där inreddes ett miljömuseum, gjordes en våning till ungdomsgård och ordnades ett första klassens café i källarplanet. De hembakta läckerheter som serveras där är ojämförbara ansåg även tidskriften Allt om mat i ett stort reportage inför julen 1989.

En annan hembygdsförening som fungerar på samma sätt är den i Kiruna kommun. Jämtlänningen Yngve Bergkvist kom som sommarjobbare till Jukkasjärvi, och såg snart hembygdsområdets möjligheter. I dag bedriver Jukkasjärvi Hembygdsförening AB året-runt-verksamhet med forsränning i gummibåt, slädfärder efter hundspann, sameliv bland Talma-samer, hantverkskurser,

tjärbränningsfest, stuguthyrning och värdshusservering. Årsomsättningen ligger i dag, 1990, på 18 000 000 kronor. 35 personer är året runt-anställda. Sommartid upptar avlöningslistan hundratalet namn. Är det då verkligen hembygdsarbete man bedriver? Är det inte turistisk verksamhet vilken som helst? Frågan ställs till Ingrid Henriksson, som har sin arbetsplats i hembygdsgårdens museum.

> Jag arbetar för att ge information om områdets gamla kulturhistoria, som vilken hembygdsguide som helst. Människorna som besöker oss tycker sig också uppleva det gamla, ursprungliga. Vi har nyligen färdigställt en bagarstuga, dit man kan gå för att baka eget bröd i vedeldad ugn. Ingen som kommer till oss, har varit kritisk för att vi blivit kommersiella. Att man på den nya värdshussidan måste betala för sig upplever man som självklart. Där fick vi faktiskt för någon månad sedan utmärkelsen "Årets Werner" av mästerkocken Vögeli, för vår satsning på norrbottnisk husmanskost. Och för att ha möjlighet att föra ut det gamla krävs det pengar, det är ju bara så. Här tycker jag att vi inom Jukkasjärvi Hembygdsförening AB hittat en bra balans. Det vi hembygdsmänniskor har att bjuda på är så äkta och fint, att vi inte ska skämmas för att ta betalt för det.

Det är tankegångar som i dag verkar inom norrbottnisk hembygdsrörelse. Detta innebär dock inte att idealisternas tid är förbi, långt därifrån! Det är ju tack vare deras engagemang och villighet som verksamheten inom hembygdsrörelsen fungerar. Jukkasjärvi och även Gällivare får här bara ses som djärva framtidsvisioner. Som-

Bild 3. Ordförande Lars Israelsson, Gällivare, Per Tage Kågebjer, Boden, Majlis Granström, Piteå, Elna Johansson, Luleå, Karl Lantto, Kalix, Lennart Lindfors, Haparanda och Mikael Fabricius, Gällivare. Sittande museichefen Disa Åberg och Kjell Lundholm, Luleå. 170 körda mil ska ersättas för detta sammanträde. Foto: Sibylla Niemi.

marens riksstämma i Gällivare är mer exempel på hur det vanliga arbetet inom hembygdsrörelsen fungerar.

Det kommer vanligtvis ett par hundra ombud och intresserade till de orter där Riksförbundet för Hembygdsvård valt att förlägga sina årliga stämmor. Till Gällivare kom det sommaren 1990 det dubbla antalet. Under dagarna bjöd norrbottningen på sig själv. Vid hembygdsfesten lagade och serverade kvinnor och män från hem-

bygdsföreningar i Torne, Lule och Pite älvdalar sina områdens mat och dryck. De följde även med som värdar i de många utflyktsbussarna, allt på ideell basis. Gästerna fick naturligtvis betala en mindre summa för råvaror och artistmedverkan, pengar som nu återfinns i hembygdsförbundets och anlitade arrangörers kassor. Sveriges Turistråd har myntat begreppet *kulturism* som ett täckord för detta. Det handlar om hur kulturhistoriskt intressanta orter med aktiva hembygdsrörelser ska ha möjlighet att överleva.

Norrbottens hembygdsförbund har även ambitionen att stötta den norrbottniska musiken. Därför har det spelat in en samlingskassett med länets artister och grupper. De 1 000 kassetterna är i dag slutsålda. Stiftelsen Musik i Norrbotten har istället 30 000 kronor i sin kassa. Nu ska en ny kassett med gruppen J. P. Nyström spelas in. Den ska bli en musikillustration till årsboken 1990, Folkmusiken i Norrbotten, där en av gruppens medlemmar, Svante Lindqvist, är medförfattare.

För att de 4 800 föreningsmedlemmarna och 483 enskilda medlemmarna i Norrbottens hembygdsförbund ska veta vad som händer, ger man ut en enkel, stencilerad kontaktskrift, Hembygd i norr. Där förmedlas aktivitetstips, namn på styrelsemedlemmar, kommande kurser med mera. Där betyder den i Kiruna bildade Stiftelsen Föremålsvård mycket. Chefen Tomas Olsson och hans medhjälpare har tillfört länet viktiga kunskapsresurser, som hembygdsrörelsen får nyttja, nu senast i Töre, där gamla målningstekniker lärdes ut.

Ett problem som styrelsen i Norrbotten delar med många andra föreningar är de långa avstånden. Till ett sammanträde i Luleå kommer ordföranden från Gällivare 34 mil, vice ordf. från Haparanda 13 mil, studiean-

svarig från Piteå 5 mil, informationsansvarig från Pajala 22 mil, en ledamot från Boden 3 mil och museets representant från Kalix 8 mil. Endast sekreteraren och kassören befinner sig på plats. Ny sekreterare är museichefen Disa Åberg, som börjat sitt arbete för några månader sedan. Ekonomiskt är styrelsesammanträdena en stor belastning, något man skulle önska att statsmakterna insåg med något slags utjämningssystem. Något positivt för dock de långa avstånden med sig. Många initiativ och beslut får tas på informell väg. Tiden förspills inte under meningslösa diskussioner om småsaker. Detta passar styrelsen, som upplever en tillfredsställelse över att få jobba för en levande hembygdsideologi, och över att hela tiden se saker uträttas.

MAUD WEDIN

Folkforskningsprojektet

I syfte att stimulera målinriktad hembygdsforskning om kulturmiljöer, företrädesvis de s.k. riksintressena, har Nils Blomkvist vid Riksantikvarieämbetet tagit initiativet till ett projekt som kallats "Folkforskning på riksintressen". Projektet ska stimulera intresset för forskning om de kulturmiljöer som tilldelats rang av riksintresse. Det ska också verka för att denna forskning blir av så hög kvalitet att den kan användas av såväl institutioner som amatörer i framtiden. För att framställa en arbetsmodell har två pilotstudier i form av studiecirklar dragits igång, en i Medelpad med undertecknad som projektledare och i AFFAS regi, en i småländska Nässjöområdet med Josef Rydén från Riksförbundet för Hembygdsvård vid rodret.

Målsättningen har varit att bedriva kvalitetsinriktad hembygdsforskning i syfte att dels framställa publikationer över studiecirkelområdena, dels utvärdera de arbetsmetoder som använts och utnyttja erfarenheterna som erhållits till en stomme i metoddelen av en handbok.

Boken skrivs under hösten 1990 av Josef Rydén med titeln Samla kunskap om din kulturmiljö. Den ingår i Riksförbundet för Hembygdsvårds småskriftserie och kommer att finnas till försäljning på dess kansli. Den är tänkt som ett hjälpmedel för kommande studiecirkelverksamhet runt om i landet. Skriften beskriver bl.a. idéen med riksintressen samt vikten av att forska kring

dem, var vi kan hämta kunskap (arkiv, litteratur, bilder, föremål, intervjuer m.m.), erfarenheter från Nässjö och Medelpad, hur resultatet kan redovisas (bl.a. publikationer och utställningar) samt en beskrivning av nya kulturminneslagen och vad den innebär. Ett kompletterande häfte där medelpadscirklarnas arbete behandlas mer utförligt kommer att utarbetas under våren 1991. Då ska även en riksomfattande kampanj för att stimulera intresset för dessa målinriktade studiecirklar dras igång. Parallellt med denna kampanj har utbildningsradion en programserie i kulturmiljökunskap "Historien i landskapet", som ska vara grund dels för ett kursmaterial för distansstudier (6 p.) dels för folkbildningsarbete.

Skall då detta vara nödvändigt? Räcker det inte att det runt om i stugorna i vårt avlånga land finns en mängd entusiastiska hembygdsforskare som får fram mängder med intressanta fakta om sin hembygd?

Entusiasterna är naturligtvis en mycket stor resurs och framför allt ska hembygdsforskning vara roligt. Ramar och regler får inte kännas som en belastning. Emellertid kan hembygdsforskningen bli ännu roligare när man jobbar tillsammans i en grupp och dessutom får lite utbildning i forskningsmetodik. Den lokala hembygdsforskningen ökar allt mer i betydelse. Riksantikvarieämbetet, Riksförbundet för Hembygdsvård, hembygdsföreningar, lokala arbetsgrupper som AFFAS, studieförbunden m.m. verkar för att öka intresset för hembygdsforskningen och kanske framför allt dess status. Tidigare har det tyvärr ofta varit vattentäta skott mellan s.k. akademisk forskning och amatörforskning. Institutionsforskaren har sett ner på amatörforskaren och tyckt att de resultat och publikationer amatörforskarna framställer är mindre värda, då de saknar käll-

kritik och kanske framför allt källhänvisningar samt är alltför "byinriktade". Amatörforskaren å sin sida tycker att akademikerna är för "institutionaliserade", så att det område de forskar om endast är av sekundär betydelse gentemot teori och metod samt att de skriver på ett så tillkrånglat sätt att vanliga människor har svårt att hänga med.

Är man insatt i båda sidors arbetssätt får man ge dem båda rätt ... och fel! Akademikern borde kanske höja näsan ovan skrivbordskanten och t.ex. inte bara se lokalbefolkningen i den by som studeras som presumtiva informanter, och amatörforskaren producerar ofta för dåligt underbyggda publikationer som inte går att använda för vidare forskning.

Det finns ändå lösningar på problemet. Båda sidor kan lära av varandra. AFFAS strävar att vid sina kurser och konferenser samla både akademiker och amatörer, detta med goda resultat. Studieförbunden kan hjälpa till med utbildning av cirkelhandledare i just metodik vid hembygdsforskning. Hembygdsföreningarna kan stötta sina medlemmar och uppmuntra till utbildning.

I Medelpad har fältarbetet utförts i form av tre studiecirklar om kulturhistoriskt intressanta miljöer. Cirklarna har placerats ut så att vi ska få tre skilda kulturmiljöer, en i varje kommun. Borgsjö är en traditionell jord- och skogsbruksmiljö i Ånge kommun och där har Monika Haraldsson varit studiecirkelledare. I Sundsvalls kommun valdes Svartvik ut, en representativ sågverksmiljö, med Ulrika Hådén som ledare, och slutligen Lögdö, en bruksmiljö i Timrå kommun, där Gunilla Åsén-Zetterlund lett cirkelarbetet. Samtliga kommuner har bidragit med pengar till projektet, vilket varit till stor hjälp. Cirklarna har genom-

förts med hjälp av Studieförbundet Vuxenskolan. Sundsvalls museum har också stött projektet.

Borgsjö har i sin cirkel velat beskriva socknen med Ljungan och vägen som en ryggrad i bygden och sedan sett på olika områden som därifrån grenat ut sig. I ett trettiosidigt häfte berättar man om bygdens historia enligt ryggradsmodellen och i kronologisk ordning. Bland illustrationerna finns teckningar gjorda av Maria Blomberg föreställande viktiga händelser i Borgsjös historia från den tid när inte kameran fanns. Utgivningen av häftet är planerad till våren 1991. Publikationens stora plus är det komprimerade formatet som visar att det är möjligt att under en studiecirkel på tio träffar framställa en kort publikation. Men man tyckte att det var svårt att välja i det stora materialet och enas om vad som skulle vara med. Det blev lätt så att de uppgifter man hittat i litteratur och arkiv upplevdes som mer relevanta än det man själv forskat fram via t.ex. intervjuer, fast det senare kanske är mer värdefullt att berätta om i häftet eftersom det är "okända" fakta. Det har också varit en tröskel att kliva över från att samla materialet till att skriva ner det på ett sådant sätt att det skulle gå att publicera. Deltagarna har varit aktiva medlemmar i hembygdsföreningen och de flesta har deltagit i studiecirklar förut. Under nästa studiecirkel planerar man att göra ytterligare ett häfte som ska rikta sig både till barn och vuxna. Man har tyckt att det saknas hembygdsmaterial som just riktar sig till hela familjen.

Svartvikscirkeln har bestått av deltagare med olika specialintressen, där var och en har arbetat med sitt område. Deras resultat har sedan bildat de olika kapitlen i den färdiga dokumentationen, exempelvis Bebyggelse i Svartvik och Kvinnornas Svartvik. Boken ger därför en allsidig

Invånare i Svartvik utanför "Rökåkarna", hus nr 31.

bild av sågverksmiljön samt av hur livet i Svartvik upplevdes av såväl patroner som arbetare. Sundsvalls museum ställde upp och bekostade tryckning av materialet och därmed var ett vanligt problem för studiecirklar löst, nämligen finansieringen av publikationen. Vidare gjordes en utställning om arbetsmetoder, där man på ett lättåskådligt sätt får följa gruppens arbete från insamling av material till färdig bok. De sedvanliga tio cirkelträffarna räckte inte till utan man arbetade åtskilligt mer.

Svartvik är en bra representant för den för Sundsvallsområdet så typiska sågverksmiljön. Området är inte ett riksintresse, men är väl en högaktuell kandidat? Planer finns på att anlägga ett industrimuseum på området.

Även Lögdö-cirkeln har framställt en diger lunta som redovisning av sitt arbete och man har arbetat åtskilligt mer än de ursprungliga tio träffarna. Materialet kommer att tryckas under våren 1991. I Lögdö finns redan ett antal småskrifter, men en större övergripande publikation saknas och den luckan skulle fyllas med detta arbete.

Man har följt Lögdös historia fram till idag och tittat på såväl järnhanteringen som kolningen och jordbruket m.m. Resultatet finns även redovisat i en stor skärmutställning över Lögdö bruk, dess liv och historia. Man har också videofilmat och tagit många bilder, bl.a. diabilder, som är sammanställda till ett bildspel. Deltagarna rekryterades genom ett upprop på Lögdö intresseförenings årsmöte och intresset var stort.

Men fältarbetet har inte bara resulterat i dessa förnämliga "materiella" resultat. En nog så viktig del av detta pilotprojekt är den stora och breda erfarenhet som byggts upp under arbetets gång. Tack vare de täta utvärderingarna har en stor kunskapsbank beträffande arbetsmetoder samt svårigheter och glädjeämnen i cirkelarbetet byggts upp. Vi kan ta en titt på ett utdrag ur ett protokoll från en av våra utvärderingsträffar och se vad cirkelledarna har haft för åsikter:

> Vi upptäckte att målinriktade kvalitetsstudiecirklar är både roligare och svårare att genomföra. Det är ofta lätt att samla in materialet och att berätta muntligt för varandra om sina resultat, men därifrån till att skriva ner det är betydligt svårare, speciellt när

det är krav på källhänvisningar. Vi upptäckte att vi alltför ofta glömt att anteckna varifrån vi hämtat uppgifter ur böcker etc. Att leta efter källan i efterhand när man sitter och skriver är både mödosamt och irriterande. Det har också varit svårt att sovra i materialet, att välja ut vad som ska vara med i publikationen. Ibland är det lätt att man hellre tar uppgifter från arkiv och litteratur. Det faktainnehållet upplevs ofta som mer sant än det intervjumaterial och andra kvalitativa fakta som vi själva samlat in. Det är dessutom svårare att uttrycka intervjuinnehåll och egna intryck skriftligt än att citera eller sammanfatta ur andra skriftliga källor. Vi cirkelledare upptäckte också att detta sätt att arbeta ställer betydligt större krav på oss. Vi kände att gemensamma informationsträffar med andra cirkelledare samt någon form av utbildning skulle vara till hjälp. Men denna typ av studiecirklar ger också så enormt mycket mer. Möjligen tyckte vi att tio träffar var lite för kort. Man behöver nog två terminer på sig för att åstadkomma en publikation. Renskrivning, layout o.dyl. tar mycket längre tid än man tror och det är svårt att hitta finansiering till tryckning. Men det är en stor tillfredsställelse att stå med det färdiga manuset i handen och veta att det här har vi åstadkommit tillsammans. Vi har ju också haft roligt och starka sociala band har knutits.

Tack vare dessa energiska cirklar har en viktig kulturgärning utförts och vi hoppas att både erfarenheter och dokumentation kommer att fungera som förebilder i den fortsatta hembygdsforskningen.

Helge Nyberg in memoriam

Som meddelats i ortspressen har förre folkskolläraren Helge Nyberg, Ljungaverk, avlidit. Helge Nyberg var en förgrundsgestalt inom den medelpadska släkt- och hembygdsforskningen. Tillsammans med namn som Emil Löfgren och Yngve J:son Reding står han i raden av folkskollärare som gjort bestående insatser för den medelpadska hävden.

Helge Nyberg var ingen pennans man. Hans skriftliga produktion är liten. Det är istället som genealog han kommer att ihågkommas. Fransmannen Louis Henry, som på 1950-talet lanserade den s.k. familjerekonstruktionsmetoden inom demografin, var säkerligen en okänd storhet för Helge Nyberg. Oberoende av den historiska demografin konstruerade Nyberg under 1970- och 1980-talet med stor stringens familjeregister för samtliga medelpadssocknar utom Borgsjö och Njurunda.

Stommen i förteckningarna utgörs av Algot Hellboms byvis upprättade längder över Medelpads jordeboksbönder från 1500-talets mitt fram till år 1800. Kring uppgifter om hemman, ägare och tillträdesår grupperas data över familjerna så som de kan rekonstrueras från födelse-, död- och vigselböckerna. Familjeregistren kompletteras av personregister över alla gifta män och kvinnor i socknarna ordnade efter förnamn med födelse- och dödsår samt by angivna. Familjeregistren är ett resultat av ett ofta mödosamt och krävande detektivarbete. De kan naturligtvis kompletteras med ytterligare information från t.ex. domböckerna. Redan i den form som de nu föreligger är de emellertid av oskattbart värde inte bara för släktforskaren utan även för befolkningshistorikern. Tack vare SVAR:s försorg är registren numera också tillgängliga på mikrokort.

Helge Nyberg var född i Indal men kom att verka i Torp. Den gamla kulturbygden efter Ljungan blev honom kär och här kom han att lägga ned ett hängivet arbete inom hembygdsrörelsen. Vid AFFAS-konferensen på Hussborg den 14–15 november 1988 gav han en kunnig exposé över platsens person- och samhällshistoria. Med den borne lärarens pedagogiska talang föreläste han också över den medelpadska bygdeforskningens olika källor. Saknaden efter vännen och kollegan Helge Nyberg är stor bland Medelpads släkt- och hembygdsforskare.

Lars-Göran Tedebrand

Recension

Kjell Haraldsson: Tradition, regional specialisering och industriell utveckling — sågverksindustrin i Gävleborgs län. Geografiska regionsstudier 21. Kulturgeografiska Institutionen vid Uppsala Universitet. Uppsala 1989.

Kjell Haraldssons doktorsavhandling är en regional undersökning av sågverksindustrins uppkomst, utveckling och förändringar i Gävleborgs län. Författaren är kulturgeograf med historiska intressen. Metodiskt ansluter han sig till de teorier om kontinuitet och utveckling i skeendet, vilka framförts främst av Fernand Braudel och Franklin Mendels samt av Maths Isacson och Lars Magnusson.

Sedan länge har det varit känt, att bönderna förr i tiden varit tusenkonstnärer, som själva hantverksmässigt tillverkade såväl konsumtionsvaror som vissa kapitalvaror. En del av denna produktion bjöds ut på från tillverkaren avsides liggande marknader. Till dessa transporterades och försåldes produkterna av mellanhänder, vilka förfogade över handelskapital med vilket de kunnat köpa in böndernas alster. Eli F. Heckscher benämnde på sin tid denna allmogetillverkning för *näringsslöjd.*[1] — Det förefaller som detta den äldre forskningens resultat förgätits eller negligerats av senare forskare!

Under senare decennier har man på nytt mera intensivt börjat att intressera sig för strukturen och storleken av nämnda näringsslöjd, vilken i Hälsingland framför allt frambringat lin och ett brett sortiment av trävaror. Vissa forskare har velat göra gällande, att inkomsterna i reda pengar på denna bondeslöjd har varit av den storleken, att utbyggnaden av till exempel textil- och sågverksindustri har kunnat finansieras med hjälp av intäkterna från försäljning av alster från avsaluslöjden och i än högre grad på mellanhändernas inkomster på distributionen av nyssnämnda alster.

En liknande förindustriell utveckling har kunnat spåras i såväl Mellan- som Västeuropa. En grupp vetenskapsmän — bland andra Franklin Mendels, Charles Tilly, Richard Tilly, Peter Kriedte och Lennart Schön — har i detta sammanhang velat tala om en period av *protoindustrialisering*, innan den definitiva industrialiseringsprocessen begynner.

Följande betingelser skall en-

ligt Mendels vara för handen för att man skall kunna tala om protoindustrialisering: "Marknaden för proto-industrins produkter skall vara belägen utanför den egna regionen (för att skilja den från hantverk och hemslöjd inom det lokala jordbrukssamhället), arbetskraften skall i första hand bestå av bönder och arbetare som under året alternerar mellan jordbruksarbete och arbete inom proto-industrin. Proto-industrin förutsätter också framväxten av ett kommersiellt jordbruk i vissa regioner — städer inom produktionsområdet fungerar i första hand som centra för handeln."[2]

Flera forskare — bland dem Isacson och Magnusson — har konstaterat, dels att Mendels' teori om protoindustrialiseringsperiod inte är generellt giltig, dels att själva begreppet protoindustrialisering och dess användbarhet bör ställas under debatt. De nämnda svenska forskarna har diskuterat en eventuell förekomst av en protoindustriell period i Sverige. De har valt en mindre snäv definition av begreppet *protoindustri* och avskiljer inte strikt protoindustriell verksamhet från övriga slag av förindustriell verksamhet i vårt land.[3]

För min del anser jag emellertid, att teorin om protoindustrialisering är alltför snäv, bl.a. därför att den tar hänsyn till alltför få funktioner i skeendet. Risk föreligger, att man vid angrepp på källmaterialet enbart efter nämnda teori kan förbise för regionen och sågverksorten speciella förhållanden och förändringar. Frågan är om inte teorin om protoindustrialiseringen i Mendels' version mera trasslar till än förenklar sammanhangen i utvecklingen. Inlägger man däremot endast en tidsdimension i termen, kan den vara användbar.

Haraldsson koncentrerar sig i sin undersökning på Gävleborgs län. Inledningsvis borde han kanske ha påpekat, att länet omfattar två historiska landskap med vardera säregen utveckling beroende på olika historiska och näringsgeografiska förutsättningar.[4] Påpekas bör i detta sammanhang, att Harald Wik i sitt arbete Norra Sveriges sågverksindustri (1950) inte räknar in Gästrikland till Norrland.

Haraldsson vill framför allt klargöra, om den moderna gävleborgska sågverksindustrin är lokalt knuten till samma orter i länet som 1500-, 1600- och 1700-talssågarna. Han anser, att den protoindustriella modellen — närmast i Isacsons/Magnussons utformning — allmänt skänker en möjlighet att bättre förstå sambandet mellan kontinuitet och förändring i historien och speciellt en möjlighet att förstå sammanhanget mellan

den tidigt uppkomna arbetsdelningen inom länet och den senare följande industrispecialiseringen, som spelat en viktig roll för den nutida industrilokaliseringen i Gävleborgs län. Slutligen söker han fastställa, varför sågverk på senare tid försvunnit från en del orter och områden, där trävaruframställningen ägt rum ända från 1500-talet.

Haraldsson disponerar sin undersökning på följande tre huvudavdelningar: den förindustriella perioden, den industriella utvecklingen 1850–1896, och den vidare utvecklingen och den lokala koncentrationen av sågverken 1896–1979.

En sådan indelning kan jämföras och kompletteras med Lena Sommestads karaktäristik av tiden före 1890-talets mitt som "Det exploaterande skogsbrukets tid". Den följande perioden har hon benämnt "Det kontinuerliga skogsbrukets tid".[5]

Under den förindustriella perioden försåldes produktionen från sågkvarnarna och de finbladiga sågarna i Haraldssons undersökningsområde till mellanhänder, som distribuerade varorna till avnämare i Sverige eller framför allt i utlandet. Troligen förelåg en betydelsefull skillnad mellan exporten av stångjärn och exporten av trävaror från Sverige till Storbritannien. Mycket talar enligt min mening för att det från och med frihetstiden för järnexporten så betydelsefulla förläggaresystemet inte har haft någon motsvarighet, då det gällde trävaruutförseln. Trävaruexportörerna torde ha stått friare gentemot sina handelspartners än stångjärnsexportörerna. Detta bör ha resulterat i att såväl bondeföretagarna som mellanhänder (de lokala grosshandlarna) fått reda pengar vid transaktionerna. Detta ledde i sin tur till att såväl producenterna som distributörerna av trävarorna kom att förfoga över handelskapital, som de kunde investera (och reinvestera) dels i råvaruinköp och dels i anläggning av enklare, finbladiga sågar, drivna av energi alstrad vid smärre fall och forsar. Arbetskraften delade småsågarna redan tidigt med jordbruket.

Haraldsson anser, att verksamheten vid de äldre grovbladiga sågkvarnarna och senare vid de fin- och flerbladiga äldre ramsågarna var av protoindustrikaraktär dels bl.a. därför att marknaden för de tillverkade produkterna låg utom regionen, dels därför att arbetskraften utgjordes av bönder och arbetare, som säsongsvis alternerade mellan jordbruksarbete och sysselsättning vid sågverken.

Huvudkällan för Haraldssons framställning av tiden efter 1896 är industristatistikens primäruppgifter. Genomgången av

detta omfattande källmaterial är en stor arbetsprestation. Problemet med nämnda uppgifter är att de är kvalitativt ojämna och ibland — i synnerhet beträffande småsågarna — otillförlitliga.

Det finns emellertid korrektiv. Fram till 1910-talet föreligger Hörnells sågverkskalendrar. Efter 1913 finns företagarnas årsberättelser, vilka översänts till Patent- och Registreringsverkets bolagsbyrå. Av intresse är också korrespondensen mellan nämnda byrå och de olika företagskontoren.

Jag har förståelse för att författaren inte utnyttjat nämnda källor, eftersom det skulle ha tagit lång tid och troligen bara marginellt skulle ha ändrat hans resultat. De nämns här främst, därför att kommande forskare kan ha användning för dem.

Haraldsson har i stor utsträckning använt sig av uppgifter hämtade ur Harald Wiks arbeten. Tyvärr är den senares uppgifter i en del fall oriktiga. Detta gäller t.ex. Trönö socken. Författaren Helge Törnros, som 1984 skrev *En bok om Bollnäs Finnskog*, har muntligt meddelat mig, att en del av Wiks uppgifter rörande sågarna i Bollnäs Finnskog inte stämmer med notiser i andra källor.

Inom svensk sågverkshistoria inträffar två markanta nedläggningsperioder: den första, den "lilla" sågverksdöden under 1890-talets senare hälft, orsakades främst av den begynnande bristen på urskogstimmer, den senare, den "stora" sågverksdöden i samband med den stora depressionen kring slutet av 1920-talet, orsakades framför allt av överkapacitet efter en successiv rationalisering av verksamheten vid sågarna.[6]

I samband härmed vill jag påpeka, att Haraldsson förbisett en av de viktigaste orsakerna till nedläggningen av vissa ickekustsågverk.

De tidigare primitiva sågkvarnarna och de senare finbladiga sågkvarnarna (som snart fick flerbladiga ramar) var i regel anlagda vid ett sel eller en sjö på den plats, där en å eller en älv hade sitt utlopp, alltså på den plats där enklare vattenhjul eller turbiner kunde byggas. Sågverk med en dylik placering fick i sådana fall ett naturligt timmersorteringsmagasin.

Sedan ångsågar begynt att anläggas vid kusten, där företagen för övrigt också kunde anlägga egna lastageplatser, lades de tidigare nämnda anläggningarna ned. Det blev nämligen billigare att flotta timret från hela ådalen ut till kusten för sågning i de nyanlagda ångsågarna.

Att "moderna" sågar kom att grundas i en socken som Trönö,[7] berodde på förekomsten av en institutionell barriär:

ett länstyrelsebeslut hindrade flottningen i Trönö/Norrala/Lätån ut till kajerna i Söderhamn. Storleken av Trönö-industrierna bestämdes av storleken på skogstillgångarna i trakten innanför barriären. När lastbilar började användas för timmertransport, kunde storbolagen ute vid kusten tävla och konkurrera ut de små sågverksfirmorna vid inköpen av timmer från Rengsjö, Mo, Trönö och Norrala samt Enångers socknar. De företag, som hade de bästa bankförbindelserna, hade möjlighet att förvärva den största kvantiteten sågtimmer från nyssnämnda trakter.

Ytterligare några kompletterande synpunkter kan lämnas till Haraldssons framställning rörande nedläggningen av sågverken på skilda orter i Gävleborgs län.

När sågarnas kapacitet och produktivitet ökade, uppstod från och med mitten av 1890-talet brist på urskogstimmer. I denna situation började i synnerhet två typer av sågverk att läggas ned. I första hand gällde det de exploateringsinriktade sågarna. I andra hand drabbades de industribaserade företagen av nedläggningar, alltså sådana företag som saknade egna skogar. När sedan lastbilarna dök upp på transportmarknaden, hade småsågarnas ägare ingen chans att tävla med storbolagen om skogsråvaran, vilket ledde till att de små och medelstora sågverken inne i landet successivt måste läggas ned. Medelstora sågverk belägna intill järnvägar klarade sig dock ofta, om de var skogsbaserade, dvs. ägde egna skogar.[8]

Sågverk av alla typer inne i landet hade också möjlighet att fortleva, om de hade snickeri- och husfabriker som avnämare.

I detta sammanhang skulle kunna påpekas, att Haraldsson — i anslutning till Fernand Braudels arbeten — skulle ha kunnat lämna ytterligare en — låt vara hypotetisk — förklaring till den ändrade lokaliseringen till vissa orter av sågverksindustri (och cellulosaindustri) i Gävleborgs län.

I sitt arbete Kapitalismens dynamik (svensk upplaga 1988) tecknar Braudel en suggestiv bild av det ekonomiska system, som han anser sig kunna skönja i den nutida världen. Enligt Braudels uppfattning återfinner vi överallt på botten av världssamhället ett skikt med självhushållning, präglat av trögflytande strukturer. Ovanpå detta återfinner vi en världsomfattande horisontell zon av marknadshushållning. Ovanpå denna breder här och där ut sig fläckar av vad Braudel kallar kapitalistisk hushållning, samlade kring ett fåtal huvudcentra och styrda av jättelika företag i monopol- eller oligopolställ-

ning. Karaktäristisk för denna typ av kapitalism är, att den aldrig lyckats att skapa jämvikt inom hushållningen.

Frågan är nu, om inte denna Braudels forskningsmodell skulle kunna projiceras ned för att användas vid undersökningar på regional Norrlands-nivå rörande till exempel Gerard Versteegh, hans koncern och hans verksamhet i Söderhamnstrakten.[9] Så vitt jag kan se, faller också de senaste årens industriella koncentrationstendenser inom länet väl in i Braudels kapitalistiska mönster.

Haraldssons arbete skulle ha underlättats, om han hade haft flera monografier över enskilda sågar och studier av olika slags sågverksbygder i Gävleborgs län till sitt förfogande. Mycket arbete återstår för hembygdsforskarna och lokalhistorikerna, innan en invändningsfri bild kan tecknas av den historiska utvecklingen i länet. Den forskare, som i framtiden griper sig an uppgiften att skildra den industriella utvecklingen i länet, har emellertid nu en lämplig referensram i Haraldssons studie beträffande teori, metod och fakta. De anmärkningar, som här framförts mot hans arbete, bör betraktas som marginella.

Knut Ohlsson

Noter

1 Heckscher, Eli F., Industriens historiska förutsättningar och allmänna karakter, i Sveriges Industri, 1936, s. 36.
2 Haraldsson, Kjell 1989, s. 22.
3 Isacson, Maths & Magnusson, Lars 1983, Vägen till fabrikerna, s. 64.
4 Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelse för Gävleborgs län 1851–1855, s. 9.
5 Sommestad, Lena 1983, Sågverksarbetarna i strukturomvandlingen. Jfr Ohlsson, Knut 1988, Grosshandlare, bönder, småfolk. Trönös skogsnäringar från och med det industriella genombrottet, s. 33.
6 Ohlsson 1988, s. 140.
7 Ibid., s. 41.
8 Angående termerna "exploateringsinriktade" och "skogsbaserade" se Gaunitz, S. 1979, Struktur, strategi och resurser, i SCA 50 år, s. 147.
9 Jfr Lunden, Kåre 1989, "Postmodernistisk" historie, eller systemhistorie?, i Norsk historisk tidskrift 1989, s. 44 ff.

Medarbetare i detta nummer

Per Clemensson, f. 1936 i Göteborg, är verksam vid landsarkivet i Göteborg och medförfattare till flera handböcker för släktforskare och hembygdsforskare.

Lars Elam, f. 1927 i Karlstad, har varit lärare, skolchef och länsskoleinspektör. Bor numera i Sysslebäck i norra Värmland.

Sven Gaunitz, f. 1935, bosatt i Vindeln i Västerbotten, är lektor i ekonomisk historia vid Umeå universitet.

Gunilla Lindberg, född och uppvuxen på Södermalm i Stockholm, arbetar sedan 1979 som informationssekreterare och redaktör för Riksförbundet för Hembygdsvård.

Sibylla Niemi, Pajala, är sedan 1985 ledamot av styrelsen för Norrbottens hembygdsförbund.

Knut Ohlsson, f. 1918 i Lenhovda socken, är fil. dr och f.d. folkhögskolelärare. Bosatt i Bollnäs.

Peter Olausson, f. 1956 i Kungsbacka, är kommunarkivarie i Åmål. Sekreterare i Varmlands Hembygdsförbund, ledamot av Riksförbundets för Hembygdsvård lokalhistoriska kommitté.

Mats Rolén, f. 1948 i Nyhem, Jämtland, är docent i historia vid Uppsala universitet och sedan 1989 kanslichef vid Riksförbundet för Hembygdsvård.

Lars-Göran Tedebrand, f. 1939 i Sundsvall, är professor i historisk demografi vid Umeå universitet och kulturmedarbetare i Sundsvalls Tidning.

Maud Wedin, f. 1959 i Ljungaverk, Medelpad, bor numera i Mora. Livligt verksam som finnbygdsforskare, projektledare för "Folkforskningsprojektet".

Innehåll

SVEN GAUNITZ: Lokalhistoriska funderingar för 1990-talet 1

PETER OLAUSSON: Hembygdsforskningen 7

LARS ELAM: Mängder av bygdehistoria 20

PER CLEMENSSON: Hembygdshistoria på Landsarkivet 42

GUNILLA LINDBERG: Svensk hembygdsrörelse 55

MATS ROLÉN: Riksförbundet för Hembygdsvård och den lokalhistoriska forskningen 60

SIBYLLA NIEMI: Norrbottens hembygdsförbund – en omöjlighet som fungerar 68

MAUD WEDIN: Folkforskningsprojektet 78

LARS-GÖRAN TEDEBRAND: Helge Nyberg in memorian 85

RECENSION 86

MEDARBETARE I DETTA NUMMER 97